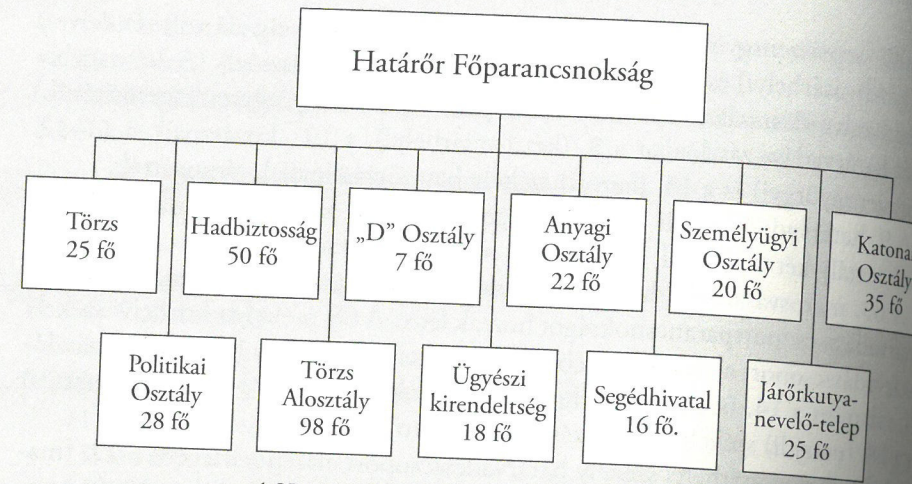
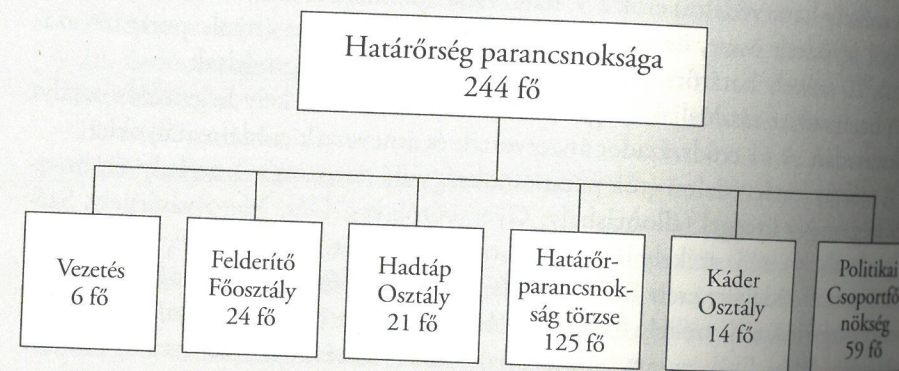

A HATÁRŐRSÉG MEGSZERVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSE, 1945–1956

A Határőr Főparancsnokság szervezete 1949-ben

Forrás: HI-40.500/Eln.kat-1949. In: GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950–1956 között*. Egyetemi doktori értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, NKE Kutatókönyvtár, 1989, 181. o.

A BM Határőrség parancsnokságának szervezete 1956. márciusban

Forrás: HI-0123/Szerv./73.-1956. In: GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950–1956 között*. Egyetemi doktori értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, NKE Kutatókönyvtár, 1989, 204. o.

Amennyiben a magyar határőrség második világháború utáni, 1945 tavasza és 1956 nyara közötti történetét szeretnénk megérteni, ismernünk kell az ebben az időszakban hazánkban lezajlott politikai folyamatokat. A rendészet különböző területei közül talán az állambiztonsági (nemzetbiztonsági) tevékenységet leszámítva egyetlen feladat (közlekedés, közbiztonság, bűnüldözés, katasztrófavédelem) sem kapcsolódik olyan mértékben a napi politikai mozgáshoz, változáshoz, mint a határőrizet. Az egyik nap kedvezményezett, szabadon beutazó és az ország területén korlátozás nélkül tartózkodó külföldi állampolgárok a következő napra éppen nemkívánatos kategóriába tartozhatnak, és az államhatár biztosítását egyik napról a másikra jelentősen megerősíthetik vagy éppen csökkenthetik, az állam mindenkor, napi politikai érdekei szerint. Jó példa erre Magyarország európai uniós csatlakozása, a határellenőrzés feladása az osztrák, szlovák és szlovén határokon (szakmai néven: viszonylatokon), az önálló határőrség megszüntetése és integrálása a rendőrség szervezetébe.

A második világháború után, 1956 nyaráig tartó közel tizenegy évet több, egymástól lényegesen eltérő, más feladatokkal és határőrizeti sajátosságokkal rendelkező szakaszra bonthatjuk. A felosztás egyik változata szerint ezek az alábbiak:

– Az első szakasz az 1945. februártól 1947. szeptember 15-ig tartó időszak. Ekkor hazánk a vesztes háborút követően katonai megszállás alatt állt. Önálló állami létről nem beszélhetünk. Nem volt rögzített államhatár, helyettük fegyverszüneti vonalak funkcionáltak. A győztes nagyhatalmak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) útján biztosították érdekeiket, amelyben a szovjet tagok képviselték a meghatározó szerepet, illetve befolyást, teljes mértékben

- ellenőrizve az országban zajló folyamatokat, az új közigazgatás kiépítését (bent a Honvéd Határőrség megszervezését). A bizottság lehetőségei közé tartozott az új Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenységének felügyelete, miniszterek elmozdítása, szervezetek alakításának, illetve betiltásának engedélyezése, elrendelése. Első elnöke K. J. Vorosilov marsall lett, utódja Szviridov tábornok volt. A grémium tevékenységét a Párizsban megkötött békeszerződés (1947. február 10.) életbelépéséig, azaz 1947. szeptember 15-ig folytatta, majd kimondta feloszlását. Az államhatárokat az 1937. december 31-i helyzetnek megfelelően kellett helyreállítani. Mivel a háború alatt működött fegyveres és rendészeti szerveket feloszlatták, ekkor vált szükségessé a határőrséget a régi/új államhatárokon a semmiből felállítani.
- A második szakasz az 1947. szeptember 15-től 1949. december 31-ig tartó időszak. Záró mozzanata a Honvéd Határőrség áthelyezése a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségéből az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) kötelékébe. A határőrség tevékenységének háttérben az országban kiélezett politikai harc zajlott az egyes pártok között a hatalom megragadásáért egészen 1949 végéig, és ez nem tette lehetővé az egységes, stabil szakmai irányítás kialakítását, mivel egyre újabb feladatokkal terhelték meg a fiatal köteléket.
 - A harmadik szakasz 1950. január 1-től 1953 közepéig tartott. Egy totalitárius társadalmi és despotikus politikai személyi hatalom és állam alakult ki és működött 1950 és 1953 nyara között hazánkban. A szélsőséges döntések, a harmadik világháborúra történő erőltetett felkészülés, a társadalom életében keletkezett feszültségek a határőrség működését is hátrányosan befolyásolták. 1950. január 1-től az ÁVH a Belügyminisztérium (BM), majd a Minisztertanács alárendeltségébe került. Vezetője Péter Gábor államvédelmi altábornagy lett (akit 1953 januárjában letartóztattak), és rajta keresztül egészen 1953 júliusáig érvényesült Rákosi Mátyásnak a szervezetre gyakorolt közvetlen irányító szerepe. Jellemzi az időszakot a fegyveres erők, illetve a határőrség létszámának indokolatlan mértékű felfejlesztése a szükséges anyagi háttér és minőség biztosítása nélkül.
 - A negyedik időszak egybeesik egy új politikai periódussal az ország életében 1953. július és 1955. április között. Modellváltási kísérlet volt ez a politikai vezetésen belül, amely hatott a biztonsági szervekre is. Az első Nagy Imre-kormány működése 1953. július 4. – 1955. április 18. között reformkísérletekkel zajlott. Gerő Ernő lett a miniszterelnök-helyettes és az új belügyminiszter. Az eseményeket a Sztálin halála (1953. március 5.) és temetése (1953. március 11.) után a Szovjetunióban lezajló változások indukálták. A határőrségen belül átszervezésekkel és a korábbi szigorítások részbeni visszavonásával jelentkeztek a politika módosulásának hatásai. Rákosi Mátyás visszakerülése a hatalomba, majd végleges leváltása 1956. július 18-án zárja ezt a periódust.

A következő körülmények befolyásolták jelentős mértékben az említett tizenegy év határőrizetét:

- A szovjet csapatok a békeszerződés életbelépéséig mint megszálló erők funkcionáltak az országban. További magyarországi tartózkodásukat kétoldalú magyar–szovjet kormányegyezmény biztosította az Ausztriában tartózkodó megszálló szovjet csapatok összeköttetésének fenntartására egészen 1955. május 15-ig, amikor sor került az osztrák államszerződés aláírására. Ezt követően az ország csatlakozása a Varsói Szerződés Szervezetének megalakításához (1955. május 11–14.) alkotta a szovjet csapatok itt-tartózkodásának kétoldalú jogalapját. Folyamatos jelenlétük meghatározó szerepet játszott a határőrség szakmai tevékenységében, többek között a tanácsadói funkciók bevezetése útján. Kelet-Közép-Európában a Szovjetunió vált meghatározó tényezővé, hatása alól senki és semmi sem vonhatta ki magát.
- Az ország vezetése ebben a bonyolult négy időszakaszban gyakran cserélődött, és nem létezett egységes belbiztonsági stratégia. Az elképzelések gyors változásai, felfejlesztés és csökkentés, az ellenségkép módosulása, az ahhoz kapcsolódó szervezeti változtatások mind áttekinthetetlen és követhetetlen történéseket okoztak. Szakember számára is igen nehéz az események nyomon követése. A szervezetet terhelő feladatok szélsőséges mértékben ingadoztak, mint például az aknamezők telepítése 1949-től, majd azok felszedése 1956 nyarára. A magyar kormány három–négy esetben módosította a határőrizet fő irányát, és ennek megfelelően csoportosította át az erőket és eszközöket.
- 1945 és 1949 között következett be a két világrendszer közötti szakítás. Leereszkedett a „vasfüggöny”, amelynek keleti oldalán rekedt hazánk is. A harmadik világháborúra történő felkészülés 1949 után jelentős mértékben megváltoztatta, torzította az ország katonapolitikáját és ezzel együtt a határőrség tevékenységét. Rendszerváltás következett be az 1948–1950-es években a kommunista párt hatalomra kerülésével és az államgépezet azt követő újabb átalakításával.
- A potsdami értekezleten (1945. július 17. – augusztus 2.) véglegesítették a megszállási övezeteket, amelyek kialakításáról már a jaltai konferencián elkezdődött az egyeztetés. Hatására Magyarország véglegesen a szovjet érdekszférába került. Ugyanitt döntés született a német anyanyelvű kisebbség Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról történő kitelepítéséről. Eltávolításuk és a visszaszökök elfogása a határőrségnek jelentős nehézséget okozott.
- A Csehszlovákiával megkötött magyar–szlovák lakosságcsere-egyezmény mellett, amely magában is jelentős feszültségeket gerjesztett, a csehszlovák kormány a magyar kisebbség elűldözése céljából kötelező munkaszolgálatot rendelt el a magyar nemzetiségűek számára, és megkezdte azok erőszakos kitelepítését Csehország belsejébe 1946–1947-ben. Az intézkedések rendkívüli menekülthullámot gerjesztettek a zöldhatáron át Magyarország irányába.

- A szovjet és a jugoszláv kormányok közötti politikai szakítást követően a magyar kormány Jugoszláviát kiáltotta ki fő ellenségnek. Ez a déli államhatáron példátlan terrorhullámot indított be a délszláv nemzetiségekkel szemben, és háború közeli állapotok alakultak ki Jugoszlávia irányában határprovokációkkal, lőfegyverhasználattal, gyilkosságokkal. A kapcsolatok csak 1955-ben stabilizálódtak.

A Honvéd Határőrség felállítása 1945-ben

Magyarország területén még folytak a harcok, amikor 1945. január 20-án Moszkvában aláírták a fegyverszüneti egyezményt. Az új államszervezetnek az 1937. december 31. előtti határok között kellett működnie, és a határőrséget is ehhez a kerethez, a régi államhatárokhoz igazították. Ez a feltétel a későbbiekben jelentős nehézségeket okozott olyan kérdésekben, mint a határőrségi infrastruktúra kiépítése lényegében a semmiből, vagy a magyar állampolgárság megállapítása az államhatáron kívülről érkezők esetében.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány meghatározó döntései (hadüzenet Németországnak, 1944. december 28.; fegyverszüneti egyezmény megkötése Moszkvában a szövetséges hatalmakkal, 1945. január 20.) képezték alapját a további változásoknak. Csak a Szovjetunió hozzájárulásával alakulhattak meg az állam csúcsszervei a szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 7147. számú határozata alapján. A Szovjetunió pénzt, gépjárműveket, élelmiszert és mozgási-utazási lehetőségeket biztosított a szervezés megkezdéséhez. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányt a Nemzetgyűlés 1944. december 22-én választotta meg létre kellett hozni az új demokratikus államszervezetet.

A fegyverszüneti egyezmény a jövőbeni határőrséget is erősen befolyásolta. Objektív, kényszerítő okok vezettek ahhoz, hogy a határőrséget a honvédség keretein belül szervezzék meg. Részben az eddigi tapasztalatok: a háborút megelőzően és alatta a honvédség állományába tartozott a szervezet. Másrészt a kialakult viszonyok, a még folyó fegyveres küzdelem, illetve az ország biztonsági helyzete nem tette lehetővé egy rendőri kötelék határőrizetre történő alkalmazását. A közbiztonság egészen 1948-ig rendkívül rossz volt. A nyugati irányba menekülő német katonák, a velük együttműködő nacionalista-fasiszta fegyveres csoportok erőszakkal próbáltak utat törni maguknak nyugat felé. Az 1946-1947-es évek egyik nagy határőrizeti problémája a megállíthatatlannak tűnő ember- és árucsempészség lett. Ez a két terület mondhatni örökzöld téma az államhatárok történetében, a második világháborút követően pedig hosszú ideig nagy haszonnal kecsegtető, viszonylag veszélytelen foglalkozásnak bizonyult. A háború utáni gazdasági összeomlás, az inflációs hullám és az áruhiány táptalaja volt a kiterjedt

csempészetnek, amelyet különösen a határ menti lakosok űztek az államhatár mindkét oldalán. Lényegében mindent csempészték, de természetesen voltak kiemelt kategóriák, hiánycikkek: többek között valuta, só, tűzkő, élelmiszerek, élő állatok, autókhoz gumibronc. A határőrizet és a vámtevékenység gyerekcipőben járt, csak a felszínét érintette a jelenségnek, igazi veszélyt sokáig nem jelentett a csempészsakma legjobbjaira. Természetesen ehhez a tevékenységhez gyakran kapcsolódtak egyéb bűncselekmények, amelyek már komolyan befolyásolták az akkori rendészeti munkát.

Az államhatár mentén 1945-től kialakult körülmények kedveztek a legsúlyosabb fegyveres rablások, emberölések elkövetéséhez, az utazók és a tanyasi lakosok kifosztásához. Nem csak azért, mert a rendvédelmi szervezetek felállítása és felkészítése még kezdeti stádiumban leledzett. Az elkövetők többnyire katonaviselt személyek voltak, kiképezve a különböző fegyverek tökéletes kezelésére. Sokan közülük komoly harci tapasztalatokkal rendelkeztek, és számukra már nem okozott gondot megtámadni valakit. A határtérségben fegyver is bőségesen maradt a háborúból. A határvadászok éjjelente rendszeresen hallották a lövéseket az erdőkben. Többnyire csupán orvvadászatról volt szó, de kétszer is meggondolta mindenki, hogy ilyen körülmények között merre kószáljon sötétedést követően. Speciális lehetőség nyílt az államhatár két oldalán párhuzamosan elkövetni a cselekményeket. Egyrészt kijátszották a bűnüldözést, hiszen a rendőri szerveknek ekkor többnyire nem volt kapcsolatuk a másik országgal, nehézkes és lassú lett a bűnüldözés. Másrészt a rablott értékek, élő állatok és áruk eladását a szomszédos országban könnyebben meg lehetett oldani. Szemrebbenés nélkül hajtották el a szarvasmarhát, birkát, lovakat és ökröket. Gyakran erőszakkal törték fel az istállókat, állították meg az országúton a járműveket, fogták ki fegyveres fenyegetés mellett a lovakat.

Ilyen körülmények között nyilvánvalóan a zöldhatáron katonai jellegű határőrizetet kellett szervezni, és csak a távolsági, alapvetően vasúton zajló forgalom ellenőrzése került a szintén újonnan felállított államrendőrséghez tartozó határrendőrség határrendészeti kapitányságaihoz.

A határőrség felállításával párhuzamosan sor került az államrendőrség megszervezésére a 6690/1945. ME rendelet alapján. Ez felhatalmazta a belügyminisztert határrendőrségi feladatokat ellátó szervezet létrehozására: 3. § (5) „összhangban a honvédelmi szervekkel a határrendészeti, folyamrendészeti és légiforgalmi rendészeti tevékenység ellátására az államrendőrség keretein belül különleges hatóságokat és szerveket állíthasson fel”. A Magyar Határrendőrség felállításáról a 145.389 számú belügyminiszteri rendelet intézkedett 1945. augusztus 17-én; ez november 10-én jelent meg a Rendőrségi Közlönyben. A határrendőrség az akkor működő Vidéki Főkapitányság állományába tartozott, szervezetenként elválasztva a rendőrség többi részétől. A határőrségbe a toborzás az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívása alapján már 1945. január 30-án megkezdődött. Az 1945. január 31-én kiadott rendelet

a háború előtti szervezetet követve a felállított honvédkerületekbe illesztette az új határportyázó századokat.

„A határőrség struktúrájának kialakítása a honvédség keretében 1945 februárjában kezdődött meg egy 1945. február 23-i rendelet alapján. A határőrizeti egységeket kezdetben határportyázó századok, azon belül őrsök alkották. Egy század működési területe az adott vármegye határszakasza volt. Ha az 50 kilométernél hosszabb volt, két századot kellett szervezni. A határportyázó századokat a honvédkerületi parancsnokságoknak rendelték alá. A Honvédelmi Minisztérium 1945. április 24-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak (SZEB) küldött jelentése arról számolt be, hogy az ország keleti és délkeleti határain már öt határportyázó század tevékenykedett.

A határőrség megszervezése tehát a hadsereg megszervezésével együtt, annak részeként indult el, mindazonáltal a Honvédelmi Minisztériumnak a határőrség megszervezésére a SZEB-től külön engedélye nem volt. Utóbbi 1945. április 25-én utasította a HM-et [Honvédelmi Minisztérium] a határőrség helyzetének tisztázására, és az ország határainak hosszára tekintettel 5000 főben határozta meg a határőrség létszámát. Ennek megfelelően készítette el Vörös János honvédelmi miniszter a határőr csapatokra vonatkozó tervezetét. 1945. április 27-i feljegyzése szerint a Honvédelmi Minisztérium 27 század felállítását tervezte, amelyek 15–31 főből álló őrsre tagolódtak volna. Ezt az elképzelést a Szövetséges Ellenőrző Bizottság részéről Kolesznyikov ezredes 1945. május 14-én jóváhagyta. (A későbbiekben ezt a napot tekintették a határőrség »születésnapjának«.)

A határőrség felállítására ezt követően a háborús körülményekből adódóan három lépcsőben került sor. 1945. február–április folyamán a miskolci 7., a debreceni 6. és a szegedi 5. honvédkerület területén jöttek létre határőrizeti alegységek, míg március–május hónapokban a budapesti 1. és a pécsi 4. kerületnél alakultak meg a határportyázó századok és őrsök; ezt a dunántúli német ellentámadás egy időre megakasztotta. A székesfehérvári 2. és a szombathelyi 3. kerület esetében a határőrizet megszervezésére 1945. május–júniusban került sor, s ekkor zárták le a magyar–osztrák határt is.

Vörös János honvédelmi miniszter Miklós Béla miniszterelnök számára készített 1945. július 4-i tájékoztatója szerint az 1., 5., 6. és 7. honvédkerületi parancsnokságok területén a határőrizet akkor már kifogástalanul működött, míg a dunántúli 2., 3. és 4. kerületi parancsnokságok területén a határőrség még csupán alakulóban volt. A 2. és 3. kerületi parancsnokságok területén működő határőregységek állományát jórészt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által felosztott 5. hadosztály katonáiból hozták létre.”¹

¹ BARÁTH Magdolna: *Adalékok a határvédelem/határőrség második világháború utáni újjászervezéséhez.* Beteinkintő 2013/4, 1. o.

A határőrség szervezetének és vezetési rendszerének változásai 1945–1956 között

AZ 1945–1949-AS ÉVEK: A HONVÉD HATÁRŐRSÉG

1945. február 23. után szakaszosan megkezdődött a határőrség megszervezése, a határportyázó századok felállítása. A SZEB által 1945. május 14-én jóváhagyott tervezet alapján 5000 fős, 27 határportyázó századból és 150 határportyázó őrsből álló határőrizeti szervezetet alakíthatott ki a HM. A határőrség szervezésének kezdetekor még folytak a harcok az ország területén. Nagyon gyorsan bizonyossá vált, hogy az 5000 fős létszám a fennálló viszonyok mellett elégtelen a határőrség elé kitűzött célok teljesítéséhez. Az ország vesztes félként került ki a háborúból, szomszédjaink közül egyedül Ausztria volt hasonló helyzetben. Az általános biztonsági, bűnügyi helyzet rendkívül rossz volt. Létfonosságúvá vált az államhatárok biztonságos lezárása, amelyet ekkor csak katonai erővel lehetett megoldani.

A határportyázó századok hét honvédkerületi parancsnokság alárendeltségébe tartoztak, és ez a decentralizáltság vezetési nehézségeket okozott. Bár az államhatár őrizete országos érdek volt, maga a határőrség először nem rendelkezett központi, országos szinten irányító parancsnoksággal. Az állomány és a szervezet hét kerületi vezetéshez történt szétosztása lehetetlenné tette egy központi koncepció kialakítását, az erők súlyponti átcsoportosítását, a szolgálati rendszer egységesítését.

Az előző problémák felismerését jelentette az 1946 márciusában végrehajtott átszervezés. Ezek a változtatások viszont már az országban zajló politikai harc jegyében is folytak: a kommunista párt magának szerezte meg a határőrség vezetését. Felállították a Határőrség Parancsnokságát; 14 határvadász-zászlóaljat, 50 századot és 250 őrsöt, valamint egy vasútbiztosító zászlóaljat szerveztek; 4000 fővel emelték a létszámot.

1948-tól folyamatosan növelni kezdték a jugoszláv államhatáron alkalmazott erőket.

A határőrség csúcavezetése a politikai döntések nyomán sűrűn változott, és ez nem tette lehetővé a stabil irányítás kialakítását. Az első parancsnok, Pálffy György (eredeti neve Oesterreicher György) törzsparancsnokával, Németh Dezső ezredessel a koncepciók perek áldozata lett, 1949 októberében kivégezték. Hasonló sorsra jutott Korondi Béla György ezredes is, aki 1946 elejétől a Határőrség Főparancsnokságán vezető beosztásban dolgozott, majd novembertől a Belügyminisztériumban szervezte a karhatalmat. 1949. július 6-án őt is letartóztatták, a Pálffy-perben másodrendű vádlott volt, kivégezték.

Az 1949. májusi díszszemlén a határőrség díszalakulatát már az új parancsnok, Szalvai Mihály vezette. 1950-ben, az ÁVH-hoz kerülését követően Kajli József

államvédelmi ezredes lett a parancsnok, majd Piros László államvédelmi vezérőrnagy lett a Határőrség és Belső Karhatalom parancsnoka.

1949 márciusában újabb átszervezésre került sor, honvédségi nevén a „Klapka-hadrendre”, amely a honvédelmi miniszter 8.000/eln. H.V.K. 5.n.-1949. számú rendeletével március 16-án lépett életbe. A Határőrség Főparancsnokság alá egy határvasad központi kiképzőzászlóalj (a vasútbiztosító zászlóaljból), egy önálló határvasad híradószázad és 14 zászlóalj tartozott. A határvasad-zászlóaljak állományába határvasad-századokat szerveztek, összesen 43-at, a századok három-hat őrsre tagozódtak, 194 őrizte az államhatárt.

Az őrsöket differenciálták: létszámuk és szervezetük különböző lett. 87, 33 fős „A” típusú és két nagyobb létszámú őrs volt az osztrák és a jugoszláv határon. Az összes többi szakaszon 104 „B” típusú, 17 fős, és egy megnövelt létszámú volt. Az „A” típusú parancsnoka tiszt, a „B” típusúé tiszthelyettes lett, a „B” típusúban még tiszthelyettes rendfokozatú parancsnokhelyettes és nyomozó képviselte a hivatásos állományt.

A Klapka-szervezet a határőrség létszámát 11 493 főben határozta meg. Ez a felállítás már súlyozott a jugoszláv és az osztrák államhatárt tekintve. 1949-re lényegében a jugoszláv irány fontossága egy időre megelőzte az osztrákét. A szigorítások – aknamező létesítése, a kettős birtokosság és a kishatárforgalom megszüntetése, a határsávi rendszabályok – jelzik a politika törekvéseit.

1949 tavaszáig a továbbiakban annyi változás történt, hogy a határvasad-zászlóaljakhoz kiképzőszázadokat szerveztek. Ezek bizonyos mértékig csökkentett értékű manővertartalékokat jelentettek.

1949-re végletesen megromlottak a politikai kapcsolatok Jugoszláviával. Októberben új szervezetben, a „Zalka-hadrend” keretében a jugoszláv határon elhelyezkedő határvasad-századokat erősítették meg más, elsősorban a keleti és az északi, de még a nyugati viszonylatok terhére is. Az átcsoportosítás során megszüntettek egy zászlóaljat a parancsnokságával együtt, továbbá kilenc határvasad-század parancsnokságát, és 36 őrsöt vontak ki teljes állományukkal, hogy belőlük délen egy új zászlóalj- és 5 határvasad-század-parancsnokságot, valamint 36 őrsöt állítsanak fel. Más zászlóaljnál jelentős belső átcsoportosítást hajtottak végre. További jelentős szervezeti változtatásként az öt déli zászlóaljnál egy-egy 22 fős tartalékőrsöt állítottak fel. Ezek a mélységben, a zászlóalj-parancsnokságokon helyezkedtek el és manővertartalékként szolgáltak. Feladatukat mindenestre csak nem tudták teljes körűen ellátni a nagy távolságok és a korlátozott szállítási lehetőségek miatt.

1949 novemberében további erőátcsoportosítás történt. Valamennyi nyugati és déli századhoz szerveztek tartalékőrsöket (összesen 21-et): hat osztrák viszonylatút 15-15 fővel, a délieket pedig 22 fővel. Továbbdifferenciálták az őrsök szervezetét: „A” (36 fős), „B” (21 fős) és „C” (14 fős) típusúakra. Ezzel a zászlóaljnál található erők 50%-a a déli, 20%-a az osztrák, a többi 30%-a

a csehszlovák, szovjet és román viszonylatban helyezkedett el. Öt év alatt a határőrség létszáma két és félszeresére növekedett, miközben jelentős minőségi változáson is keresztülment.

AZ ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁG SZERVEZETÉBEN

A határőrséget teljesen váratlanul érte az a politikai döntés, hogy a szervezetet kiemelik a honvédség állományából, és az ÁVH-hoz helyezik át. A megszabott rövid határidő átgondolt, módszeres átadást-átvételt nem tett lehetővé.

A Minisztertanács 4.353/1949/268. M. T. számú rendelete 1950. január 1-től a Honvéd Határőrséget leválasztotta a honvédségről és az Államvédelmi Hatóság-ság Elnöki Tanácsa nevezte ki. Első vezetője Péter Gábor altábornagy lett, aki a határőrséget a IV. főosztály vezetőjén keresztül irányította. Az ÁVH-nak mint országos főhatóságnak költségvetése az állami költségvetésben önálló fejezetként szerepelt.

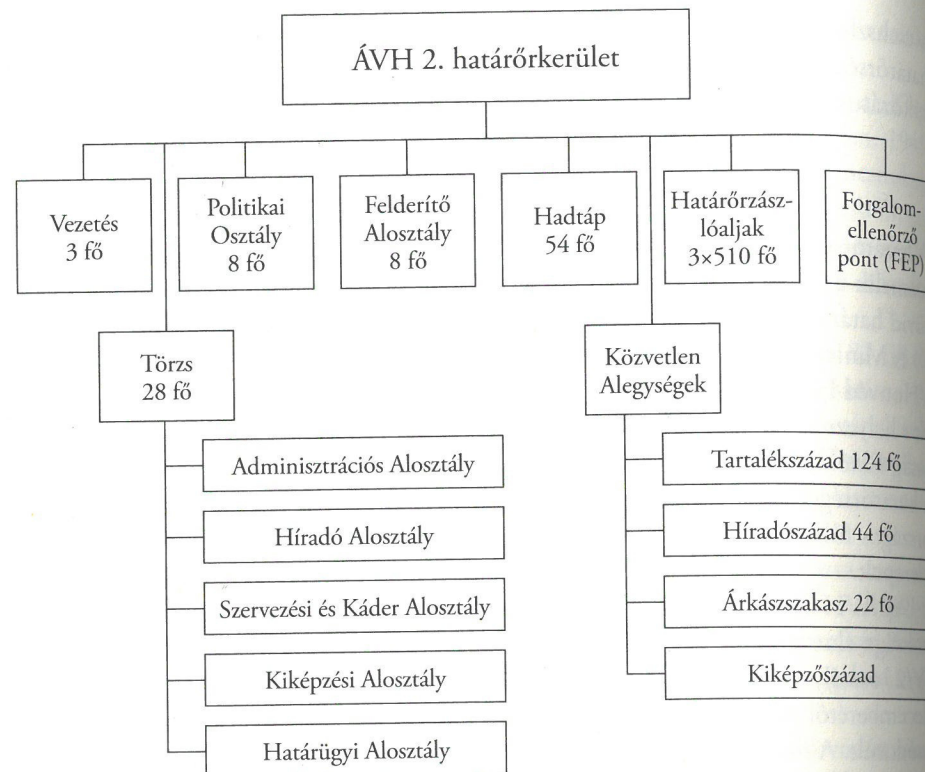
Az ÁVH IV. főosztálya először a Határőrség és Belső Karhatalom Főparancsnoksága elnevezést viselte, két részre, IV/1. osztály (Belső Karhatalom Törzs) és IV/2. osztály (Határőrség Parancsnokság Törzs) tagozódva. A megnevezés 1950 decemberétől ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokság elnevezésre módosult. A főosztály megalakulásakor annak vezetésével Kajli József államvédelmi (áv.) ezredest bízták meg, őt 1950. október 24-én Piros László av. vezérőrnagy váltotta. A Határőr Parancsnokság Törzs osztályokra tagozódott (határügyi, szervezési, határforgalmi és szervezési, híradó, adminisztrációs, kiképzési, fordító). Területi szervezetként először kilenc kerületet (kerületenként három-négy zászlóaljjal) és egy önálló zászlóaljat (Győr) állítottak fel.

A honvédelmi miniszter 1949. december 30-án kelt 17. számú napiparancsa (55.372/eln. Min. Ir.-1949) rendelte el a szervezet átadását.

Az alábbi kimutatás tartalmazza a Honvéd Határőrség 1950. január 1-i létszám- és felszerelésadatait, amelyeket a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság részére átadtak:

- Létszámadatok: 525 fő tiszt, 921 tiszthelyettes, 9485 legénység (sorkatona).
- Felszerelés: 18 darab motorkerékpár, 787 kerékpár, 79 személygépkocsi, 40 tehérgépkocsi, 278 országos jármű (lovass kocs), 684 ló.
- Fegyverzet: 1680 darab pisztoly, 1929 géppisztoly, 9406 puska, 600 golyószóró, 94 géppuska, 6 darab 61 milliméteres aknavető, 8 darab 120 milliméteres aknavető, 17 páncéltörő ágyú.

Az átadás gyorsan és kapkodva történt. Leváltották Szalvay Mihályt, a határőrség parancsnokát és politikai helyettesét, valamint több osztályvezető helyére kerültek

Az ÁVH 2. határőrkerület felépítése 1950-ben

Forrás: HI-Szerv.-2/a-N/1950. In: GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950–1956 között*. Egyetemi doktori értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, NKE Kutatókönyvtár, 1989, 192. o.

tisztek, akik eredetileg az Államvédelmi Hatósághoz tartoztak, és a határőrségi viszonyokat és feladatokat nem ismerték. A határőrség 1950. évi átszervezésekor a korábbi Határőr Főparancsnokság állományából leszerelték az összes osztályvezetőt, aki a volt Horthy-hadsereg állományában szolgált, és a parancsnokság összes vezetői helyére összesen 17 fő került az ÁVH központjából.

1950. február 1-nyel az addig a rendőrség szervezetébe tartozó határrendőrség feladata, állománya és eszközei beépültek a határőrség szervezetébe. Ezzel a távolsági határforgalom és a „zöldhatár” ellenőrzése egy országos hatáskörű szervezetbe került. Ez a megoldás napjainkig változatlan maradt.

A határőrség parancsnoksága 1950–1952 között összevonva a Belső Karhatalom parancsnokságával a hatóság IV. főosztályaként funkcionált. Ezen belül a két szervezet külön-külön működött, a határőrség és a karhatalom kötelekei szervezetileg alacsonyabb szinten nem érintkeztek egymással, csupán a közös parancsnokság kötötte őket össze.

Ezután 1952-ben a parancsnokságot kettéválasztották az ÁVH vezetőjének 028/1952. számú parancsával, május 15-i hatállyal. Az ÁVH Határőrség lett a IV. főosztály, a Belső Karhatalom pedig a IX. számú.

1953–1956 között ismét egységes parancsnokságot hoztak létre BM Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága néven, a Belügyminisztérium alárendeltségében (01. számú belügyminiszteri parancs 1953. július 22-én a Belügyminisztérium és az ÁVH új szervezetéről), de az összevonás formális volt, az alsóbb szervezetek elkülönültek egymástól. 1956 májusától pedig ismételten és véglegesen szétváltak. A határőrség a továbbiakban a rendőrséggel történt integrálódásáig saját, önálló, a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó Parancsnokság, majd Országos Parancsnokság megnevezésű, saját vezetési szervvel rendelkezett.

VÁLTOZÁSOK AZ ÁVH ÁLLOMÁNYÁBA KERÜLÉST KÖVETŐEN

Az első évben jelentős módosulás még nem következett be. Az ÁVH vezetőjének 041. számú parancsa 1951. január 3-ával állította fel az új szervezetet. Meg kellett oldani a határrendészeti kapitányságok rendszerbe való illesztését a távolsági határforgalom ellenőrzése céljából.

Az ekkor bekövetkezett módosulások a következők voltak:

- Az ÁVH Határőrség és a Belső Karhatalom irányító parancsnokságát egységes szervezetben egyesítették, amely az ÁVH vezetőjének alárendeltségében működött.
- A korábbi határőrzászlőaljakból kilenc határőrkerületet és egy önálló zászlóaljat hoztak létre. A kerületek állományában három-négy határőrzászlőalj működött, a századok felfejlesztésével. A kerületeknél egy-négy határforgalom-ellenőrző pontot, híradó-, árkász-, valamint tartalékalegységeket hoztak létre. A déli és nyugati kerületek tartalékszázadokat kaptak, 80-90 fős létszámmal, kilenc déli század 80-100 fővel, két lövész, egy aknavető és egy géppuskás szakasszal.
- A határőrségnél híradózászlóaljat, a kerületeknél híradószázadot szerveztek.
- Az országos parancsnokság irányítása alatt árkászszázadot, a kerületeknél árkászszakaszt hoztak létre.

Az intézkedések hatására a határőrség létszáma 1951-re 22 618 főre emelkedett.² Ez lehetővé tette, hogy a jugoszláv viszonylatú őrsők (77 darab) állományát 36 főről 60 főre, a nyugati viszonylatú őrsők (36) létszámát pedig 36 főről 50-60 főre

² CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI Ildikó: *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953)*. Betekintő 2009/2.

növeljék. Így délen hét, nyugaton 5,5 fő teljesített szolgálatot az államhatár egy kilométerére számolva. Fokozatosan megteremtették annak lehetőségét, hogy valamennyi őrsparancsnoki, politikai helyettesi, majd őrsparancsnok-helyettesi beosztást tiszttel, az őrs szolgálatvezetői (gazdasági) beosztását pedig hivatásos tiszthelyettesekkel töltsék fel. 1951 őszén bevonulás volt, és ekkor a határőrség létszámát ismételtelen 1000 fővel növelték. Ez az állomány 1952 februárjában jelent meg az államhatáron.

A határőrségnél évente csak egyszer történt bevonulás és leszerelés. Az állomány váltását az őrsökön hajtották végre. Így a kiképzésen lévő létszám az összlétszám 1/3-ával mindig az engedélyezett létszám fölött volt. Ez körülbelül 4000 embert jelentett. „1950 végén ebből adódóan a határőrség összlétszáma az éppen folyó kiképzés miatt 22 618 főre növekedett. Ebből azonban 1951. február 15-én leszerelt 5149 fő, tehát az állandó létszám csak 17 469 fő volt.”³

A BM Határőrség és Belső Karhatalom parancsnoka 0081. számú (1954. november 16.) parancsa alapján 3000 fővel csökkent a határőrség létszáma:

- megszüntettek 14 zászlóalj-parancsnokságot;
- felszámolták az aknavető-alegységeket;
- leszerelték az összes román, szovjet, csehszlovák viszonylatú zászlóaljat.

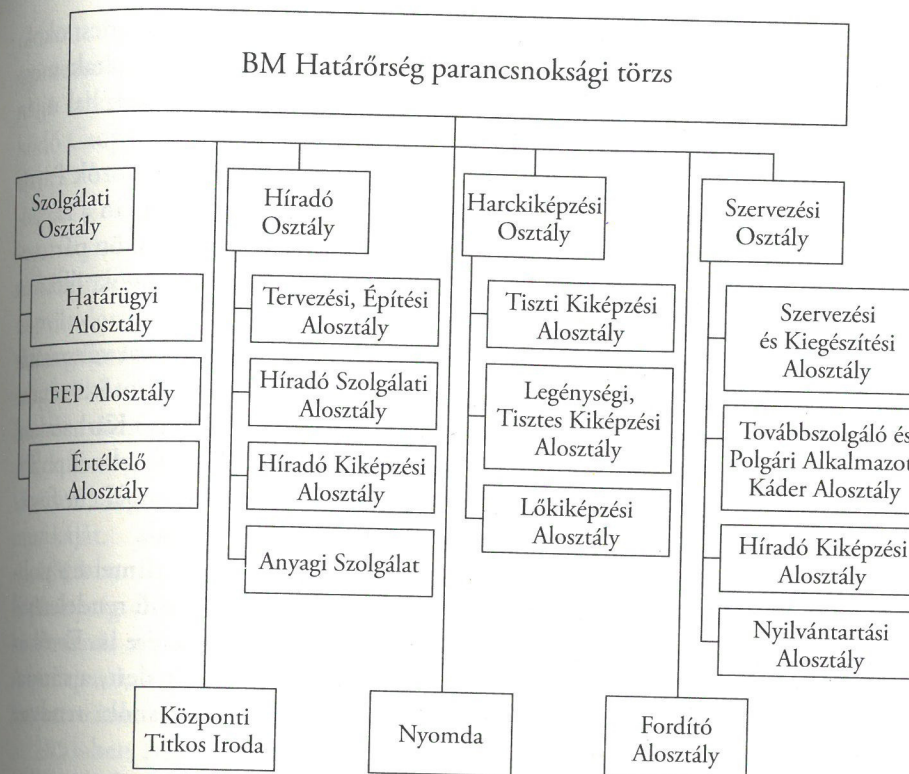
1955 átalakításait a szovjet csapatok Ausztriából történő kivonása és a Jugoszláviával fennálló feszültség fokozatos oldódása indukálta. Lényegesen változott a politikai helyzet: az osztrák államhatár vált a fő erő kifejtés irányává, és jelentős létszámot csoportosítottak át oda délről.

1956-ban többször is módosították a szervezetet, főleg az év első felében, stabilitásról szó sem lehetett. Januárban kettő kivételével (Szeged, Óriszentpéter) megszüntették a megmaradt déli és nyugati viszonylatú zászlóaljakat, amelyeket később számoltak fel. Márciusban újabb létszámcsökkenés következett be, 750 főt pedig jugoszláv irányból átcsoportosítottak az osztrák határra.

Az így kialakított rendszerben délen három kerület és egy zászlóalj, 53 őrs (50 fő) és négy forgalom-ellenőrző pont (FEP) maradt. A jóval rövidebb osztrák államhatáron négy kerület, három zászlóalj, 56 őrs (60 fő) és három FEP diszlokált. Ezekkel a változtatásokkal a határőrizet fő iránya és a legtöbb erő átkerült az osztrák államhatárra.

A határőrség létszáma 1949–1953 között több lépcsőben folyamatosan emelkedett, a csúcst 1953-ban érte el, majd 1956-ig folyamatosan csökkent, bár kisebb mértékben, mint a honvédség állománya, és magasabb maradt az eredeti szintnél.

³ GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950–1956 között*. Egyetemi doktori értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1989, NKE Kutatókönyvtár KD 527, 151. o.

A BM Határőrség parancsnoksági törzs felépítése 1956. márciusban

Forrás: HI-0123/Szerv./73.-1956. In: GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950–1956 között*. Egyetemi doktori értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, NKE Kutatókönyvtár, 1989, 204. o.

A határőrség 1945–1956 közötti szervezetéről bizonyosan elmondható, hogy állandó változások között hullámzott az országos politika ingadozása nyomán. Ez sem a stabil vezetést, sem a megalapozott szakmai munkát nem segítette elő.

A POLITIKAI SZERVEZETEK

A politikai tisztek először a „Klapka-hadrendben” szerepeltek 1949 márciusától.

A háborút követően nevelőtiszti rendszer működött, ezt váltotta fel az egész hadseregnél a politikai tiszti intézmény, amelynek bevezetését a honvédelmi miniszter 1949. február 18-án rendelte el.⁴

A nevelőtiszteket felváltó politikai tisztek már társparancsnokként tevékenykedtek a zászlóaljaknál. A parancsokat, jelentéseket közösen írták alá a parancs-

⁴ HÁNCSS Ernő: *A politikai tiszti intézmény szervezetének létrehozása a Magyar Néphadseregben*. Hadtudományi Közlemények 32. évf. 2. szám, 1985, 372–385. o.

nokkal. Az alacsonyabb beosztású politikai tisztek nem mint társparancsnokok, hanem mint beosztottak dolgoztak, de a parancsnokok kötelesek voltak megbeszélni velük a tervezett döntéseket. Megkülönböztetésül zubbonyuk bal ujján vörös csillagos rátétet viseltek.

A pártszervezetek rendszere 1950-ben alakult ki. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) 1950. február 10-i határozata alapján a zászlóaljknál pártbizottságokat, a századoknál alapszervezeteket és az őrsökön pártcsoportokat hoztak létre. A pártbizottságok fölött a politikai csoportfőnök, illetve a politikai osztályvezetők diszponáltak.

Az ÁVH vezetőjének 1952. március 24-i 016. számú parancsával változtatásokat hajtottak végre: megtartották a társparancsnoki rendszert, jelentősen átalakították azonban a politikai szerveket. Az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom parancsnokságán politikai csoportfőnökséget hoztak létre. A kerületeknél politikai osztályokat szerveztek, amelyek vezetői továbbra is társparancsnokként funkcionáltak. A politikai szervek a pártellenőrzés letéteményesei voltak.

A Minisztertanács 1952-ben a Magyar Néphadseregnél megszüntette a politikai tiszti rendszert, amelyet 1953-ban az MT 67/6/1953. számú rendeletével kiterjesztett az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom szervezetére is. Erről az ÁVH vezetőjének 014/1953. (03. 17.) számú parancsa intézkedett, a társparancsnoki rendszer megszüntetésével és az egyszemélyi parancsnoki rendszer bevezetésével.

A politikai szervek havi helyzetjelentést készítettek. Már 1949-ből találhatunk úgynevezett „hangulatjelentéseket”, „Helyzetjelentés felterjesztése a hivatalka [határavadász-alkulat] politikai és katonai helyzetéről” címmel. Ezek az anyagok, illetve ez a szokás majd az 1970-es évek végéig elkíséri a szervezetet – viszont információkat nyerhetünk belőle, amelyek többek között a következőket árulják el:

- „Verseny Sztálinért” néven vetélkedő zajlott 1949. december 27-én, ahol minden Sztálinról és Rákosiról szólt.
- A karácsonyi szabadság megvonása egy nappal az indulás előtt, 1949. december 22-én sokat rontott a hangulaton, a megbízhatatlan, destruáló elemek kiemelése (sic!) azonban javított a helyzeten.
- A tisztek egy része jobban szeretett volna honvédségi alakulathoz, például a harcokszízekhez, mint a BM-hez kerülni a határőrség ÁVH-hoz helyezése alkalmával.

1950-től szerveződtek a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ) szervezeti a fiatalok mozgósítására. Agitációs tevékenységet végeztek, továbbá kulturális rendezvényeket, filmvetítést és versenymozgalmakat szerveztek. Ebbe a mozgalomba igyekeztek bevonni a polgári lakosságot, különösen az elmaradott tanyasi régi-

ban, ahol egy egyszerű filmvetítés is nagy szó volt. Ilyen módon is próbálta a szervezet a helyi lakosság támogatását megszerezni az eredményes határőrizetért. A lakosság határőrséget támogatni hajlandó tagjai közül Hazafias Együttműködő Csoportokat (HECS) szerveztek.

A HATÁRFORGALOM ELLENŐRZÉSE

A háborút követően, bár több százezer ember lépett át az államhatáron, ezt a bevándorlás jellegű mozgást mégsem mondhatjuk a mai értelemben vett határforgalomnak. Hadifoglyok hazatérése, menekülés, kivándorlás, kitelepítés, megszálló csapatok átutazása jelentette a fontosabb, meghatározó kategóriákat. Mindegyikhez speciális szabályok és nehézségek kapcsolódtak. A magyar–szlovák lakosságcsere alkalmával vagyontárgyak elvitele-behozatala is zajlott, különösen megnehezítve az ellenőrzést végző vámőrség, rendőrség és határőrség munkáját.

1948-ban a határforgalmat 21 határrendészeti, hét rév- és hét légi rendészeti kapitányság ellenőrizte. Ezeket 1950-ben beépítették a határőrség állományába, közvetlenül a kerületekhez és nem az akkor még funkcionáló zászlóaljokhoz. Budapesti, a dunaföldvári és a szobi kapitányságok a határőrség parancsnokai tartoztak.

1951-ben 100 000 legális határátlépés történt, 1953-ban 165 000, 1954-ben 150 000, 1955-ben több mint félmillió, 1956 első fél évében pedig a határforgalom meghaladta az egymilliót.

A HATÁRŐRZÉSI FELADATOK ELLÁTÁSA

A hivatalos statisztika szerint 1950-ben az elfogott határsértők 3,4%-a, 1951-ben 7%-a, 1952-ben 7%-a volt kém és ügynök. Ezek 80%-át jugoszláv viszonylatban fogták el. Az embercsempészség főbb gócpontjai Szombathely, Kőszeg, Sopron voltak. Az elfogott határsértők 10%-át gyanúsították meg embercsempészéssel. Az árucsempészség egyéb viszonylatokban folyt, leginkább a keleti és északi államhatáron.

Az államhatárookra nehezedő jelentős nyomást mutatja a Péter Gábor altábornagy az ÁVH akkori vezetője részére felterjesztett 1950. január havi statisztika alapján a határőrség havi adataival:

Az összes határsértő száma 455 fő volt. Ebből elfogás 351 fő, 186 kifelé, 165 befelé. A környező államoktól visszakaptunk 57 magyar állampolgárt, mi 1 személyt adtunk át (egy román katonát). Az általunk januárban elfogottak között volt 1 cseh, 12 román és 4 osztrák állampolgár.

Büntetlen határsértés volt 46, ebből 43 kifelé és 3 befelé. 7 államvédelmi határőr szökött ki, 6 a kőszegi zászlóaljtól, a legtöbb határsértés az osztrák sávban történt.”⁵

KISHATÁRFORGALOM, KETTŐS BIRTOKOSOK

A kettős birtokosi rendszer még az Osztrák–Magyar Monarchia időszakából öröklődött, és az első világháborút követő határvonal-kijelölésekkel jött létre. Minden viszonylatban jelentkezett: a szomszédos országokban mindkét oldalon éltek olyan gazdák, akik az államhatár másik oldalán, azaz külföldön rendelkeztek birtokokkal. Ezek művelése, az átjárás, a termények átszállítása, az adózás normál körülmények között sem bizonyult egyszerű kérdésnek. 1949 végéig annyira megromlottak hazánk kapcsolatai szomszédaival, valamint a magyar állam olyan mértékben akadályozta (a szomszédos államokkal együtt, Ausztriát kivéve) ezt a gazdasági tevékenységet, hogy az lényegében elhalt. A határátlépésekre kijelölt ellenőrzési pontokat gyakran bezárták, nagy kerülőre kényszerítve az átlépni szándékozókat. Nem adták ki időben a szükséges okmányokat. Visszatartottak terményeket, állatokat és járműveket. Személyeket esetenként hónapokig őrizetbe vettek. A sérelmek kivizsgálására, a gyors ügyintézésre nem volt lehetőség. Különösen sok birtokot foglaltak le Csehszlovákiában és Jugoszláviában, ahol a magyar nemzetiségekkel szemben jelentős korlátozásokat vezettek be. A gazdák igyekeztek menteni a menthetőt: külföldi földeiket eladták, bérbe adták, kinti rokonoknak ajándékozták.

Lényegében hasonló módon megszűnt a kishatárforgalom is. Az Ausztriával 1926. július 14-én Bécsben kötött megállapodást, amely 11.110/1926. M. E. számú rendelettel lépett életbe, a magyar kormány 1948. december 1-én felmondta, a felmondás 1949. március 1-gyel lett joghatályos.

A kettős birtokosság nagyságrendjét így érzékelteti Bencsik Péter:

„A trianoni békeszerződés határmegállapító rendelkezései által megvont határvonal sok esetben községeket vágott el a hozzájuk tartozó földbirtokoktól, sőt gyakran egyes földbirtokokat, majorokat vágott ketté. E határ által kettészelt földek, illetve a birtokos lakóhelyétől a határ által elválasztott birtokok tulajdonosait nevezték a két világháború közötti korszakban kettős birtokosoknak. A teljes elcsatolt területen 8494 magyarországi gazdának volt 113 438 katasztrális holdja, míg Magyarországon 13 988 idegen gazdának 57 434 katasztrális holdja. Összesen tehát 22 482 gazda volt érdekelve 170 872 hold erejéig a kérdésben. Ebből 2690 magyar gazdának volt birtoka Jugoszláviában (26 086 katasztrális hold),

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) HOP XIX-B-10 1950. év 35. sz. doboz, I/3. tárgykör 1. folyószám.

míg 7122 jugoszláv állampolgár 14 506 katasztrális hold földbirtokkal rendelkezett Magyarországon”⁶

A kiépített akadályrendszer alapjaiban veszélyeztette a kettős birtokosi intézményt. A műszaki zár létesítése gyorsan, a helyi körülmények ismerete nélkül történt. Nem létesítettek kapukat a korábbi kishatárforgalmi határátlépési pontok helyén, lehetetlenné téve ezáltal a gazdák mozgását. Egy példaként a kőszegi zászlóalj jelentése⁷ szerint a túloldalon, pornóapátival szemben magyar tulajdonban voltak területek, így a következők elérése vált lehetetlenné:

- 135 katasztrális hold szántóföld,
- 70 katasztrális hold erdő,
- 20 katasztrális hold szőlő,
- 5 katasztrális hold rét,
- 20 darab borpince épülete.

AZ ANYAGI HELYZET ÉS A FELSZERELÉS

Az ellátás 1950-ig lényegében katasztrálisnak mondható. Volt olyan őrs ahol az ellenőrzés megállapítása szerint 30 emberre egyetlen mosdótál jutott. 1950–1953 között jelentős fejlesztésekre került sor, meghatározóan délen és nyugaton. Ezek eredményeként 1952-re majd’ minden őrsre bevezették a villanyt. A sok átcsoportosítás miatt azonban zsúfoltak voltak a laktanyák. 1953 után a fejlesztés üteme lelassult. Az objektumok helyének kiválasztásánál harcászati szempontokat követtek, ami később sok problémát okozott. A vezetékes híradást 1950-től kezdték kiépíteni nyugaton és délen. 1951-ben 1500 kilométer távbeszélővonalat, ebből 900 kilométer hosszúságban teljesen új oszlopsort építettek ki. A vonalépítés 70%-át erdős-hegyes terepen hajtották végre.

Rendkívüli nehézséget jelentett az állomány étkeztetése, ellátása. Az élelmiszerhiány és az infláció hajtotta a csempészet növekedését és akadályozta a katonák megfelelő kiszolgálását. Rövid ideig – valószínűleg mert nem mérlegelték megfelelően a lehetséges következményeket, illetve a viszonyok annyira katasztrálisak voltak – engedélyezték, hogy az őrsök az elkobzott élelmiszer és egyes áruk (só, dohány) bizonyos részét megtartsák. Ezt követően azonban elveszítették az ellenőrzést a folyamat felett. Hiányzott a lefoglalt anyagok vissza-ellenőrizhető nyilvántartása. Amikor a felhasználhatónál több só, dohány, zsír került az őrshöz, megkezdték azok elcserélését a lakosság körében más szükséges anyagokra, esetleg

⁶ HORNYÁK Árpád: A kettős birtokosság intézménye a magyar–jugoszláv határon a két világháború között. In: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, Bocz, 2010, 61–73. o.

⁷ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 32. sz. doboz, XIII/3. tárgykör, 2. folyószám „Tárgy: Műszaki zár kapukról jelentés.”

italra. Robbanásszerűen beindult az üzletelés, megszüntetésére végül központilag kellett intézkedni.

Az általános szegénységet a szervezeten belül és a megfelelő felszerelés hiányát több módon is megkísérelték ellensúlyozni. Ennek egyik változata a honvédelmi miniszter engedélye volt, amely szerint a lakosságtól minden katonai vonatkozású eszközt, ruházati cikket el lehetett venni. Durván szólva még a használt egyenruhanadrágot, lábbelit is lehúzták viselőjéről, amennyiben kincstári tulajdonról volt szó. Kulacs, csajka, derékszj, semmi sem volt biztonságban. A fegyverekről nem is szólva. A határőrség több alkalommal egész településeket, több száz lakást és gazdasági épületet is átkutatott arra hivatkozva, hogy adatai vannak személyek illegális ott-tartózkodásáról. Egyébként ebben az időben a szervezet nyomozóhatósági jogkörökkel is rendelkezett. A rendőrség, miközben féltékenyen figyelte az illetékességi területére történő behatolást, többször is felpanaszolta ezt a tevékenységet. Véleménye szerint az akciókra csak a felszerelések utáni kutatás céljából került sor. A panasz jogossága egyébként nem is vitatható, hiszen a határvadászok illetékessége csak az államhatártól számított 200 méteres sávra terjedt ki. Ezen még az sem változtat, hogy a kutatás kezdetekor értesítették a rendőrséget, és számukra a tevékenységben résztvételt biztosítottak.

A következő esetet példaként említhetjük. A 4. határvadász-zászlóalj razziaát tartott Sárísáp településen 1947. december 17-én. Sárísápot lezárták, a községet egész nap csak engedéllyel lehetett elhagyni. Belső feljegyzés szerint a razzia célja katonai anyagok, fegyver, lőszer és csempészárúk felkutatása volt, „bár a 4. hv. zlj. pk. [4. határvadász-zászlóalj-parancsnok] a fentiek alapján elrendelt sorozatos házkutatások megtartásával kissé túlzásba ment [...] ennek ellenére eljárását az elérendő cél érdekében – az elért eredmények alapján – indokoltnak és szükségesnek tartjuk”⁸ – írja a parancsnokság I. b osztályának vezetője. A tevékenység jogalapjául az 1945. évi 3. számú Honvédségi Közlönyben közzétett 3009/1945. számú körrendeletre hivatkoztak, amely lehetővé tette honvédségi anyagok lefoglalását polgári személyektől. A zászlóaljparancsnok szerint fegyverrejtegetésről kaptak adatokat, ezért vezetett be razziaát, amely reggel hattól délután kettőig tartott, és nagy felháborodást váltott ki. 1127 főt igazoltattak, két főt fegyverrejtegetésért átadtak a rendőrségnek (pisztoly, géppisztoly, lőpor). Egy fő jogtalanul tartózkodó külföldit, nyolc főt pedig jövedéki termékekkel történő visszaélés miatt. Egy 43 M magyar géppisztolyt lőszerrel, egy 7,65 mm-es Frommer-pisztolyt, egy darab kincstári írógépet és fényképezőgé-

⁸ MNL HOP XIX-B-10 1948. év 13. sz. doboz IV/4 tárgykör 001. folyószám. „Honvéd határőrség főparancsnoksága” fejrészes iratgyűjtő. „Tárgy: Razzia megtartása Sárísáp községben a 4. hv. zlj. pság. által.” (1947. december 17.)

pet (haditudósítók részére), egy darab autóponyvát és nagyobb mennyiségű kincstári felszerelési tárgyat, kis értékű anyagokat (derékszj, kulacs, kenyérszák) foglaltak le. A tevékenységet ért kritikák kiemelik: „A határőrség hatáskörét a vámőrség felállításáról szóló 1924. évi XIX. törvényikk állapítja meg [...] lakást és ezzel összefüggő zárt helyiséget nem kutathatnak át.” A település lakossága túlnyomórészt bányász, „demokratikus érzelmű”, fel volt háborodva. Mindenesetre az eredmény egy egész napos zászlóaljrazzia esetén meglehetősen „soványnak” mondható. Esetleg ezzel is magyarázható, hogy a felszerelésszerző akciókat leállították, arra hivatkozva, hogy a határőrség megfelelő ellátása már biztosított. Természetesen nem erősítette a lakosság és a határőrség kapcsolatát az az eljárás, amikor az ellenőrzött személyről lehúzták a lábbelit, a nadrágot, köpenyt, vagy elvették a kulacsot, csajkát.

A központi anyagi, élelmezési ellátás hiányosságai miatt szükségmegoldásokat alkalmaztak. Az őrsök a helyi földosztó bizottságoktól néhány hold földet igényeltek. Természetesen ezek megmunkálása is csökkentette a szolgálatba küldhető létszámot. Az általános hiány kiterjedt többek között a ruházatra, katonai felszerelésre, kabátra, bakancsra és ágyneműre. A határőrség a 37.694/Eln.hf. tab.-1945. számú rendeletnek megfelelően átvette a nyugatról visszatérőktől és a hadifoglyoktól a kincstári eredetű ruházatot és felszerelési tárgyat.

Könnyítésképpen kedvezményes, soron kívüli, gyakran részletre történő vásárlást szerveztek karórára, élelmiszerre, biciklire, szénre stb.

A határőrség honvédségi felszerelést és ruházatot használt. Ez egyszerűsítette a két szervezet ellátását. Bizonyos anyagok, különösen a ruházat területén, megfeleltek a honvédségnek, de nem az állandóan szabadban tartózkodó határőröknek. Az ÁVH-hoz kerülést követően bevezették a zöld színű sapkaszegélyt, parolint, váll-lapot. 1952-től szovjet minta alapján áttértek a Szuvorov-váll-lap alkalmazására. A zöld hajtókás „honvéd határvadász” megnevezés „államvédelmi határőr” megszólításra változott.

A gyors létszámnövekedést nem tudta a ruházati ellátás követni. Ezért sok anyagot nem selejtezték le, hanem tovább viselték. A gyenge minőségű ruházat, például a gumicsizma, hamar tönkrement, hiány volt belőle.

A SZEB kezdetben fegyverzetnek csak puskát engedélyezett. A csempészek, fegyveres bandák sorozatlövő fegyverekkel és kézigránatokkal is rendelkeztek, ezekkel jártak át az államhatáron, és nem haboztak alkalmazni azokat.

A határőrség fegyverzete megegyezett a honvédség gyalogsági fegyverzetével, és az 1950-es szervezeti fejlesztéssel erősödött: 48 M 7,62 mm-es karabély, PPS-(dobtáras) géppisztoly, golyószóró, Maxim-géppuska állt rendelkezésre. 1956-ig a járőr felszereléséhez tartozott a 42 M kézigránát (2 darab). A járőrök vegyes fegyverzetrel mentek szolgálatba, a parancsnok géppisztollyal, a járőrtárs karabéllyal, szuronnal. Nyugaton és délen esetenként rajfegyverrel erősítették meg a járőrt.

Az éjszakai szolgálatban világító pisztolyt használtak. Egyes magasfigyelőket fény-szóróval láttak el.

A szolgálati állatok folyamatosan fontos szerepet játszottak a határőrség tevékenységében. Az 1940-es évek végén 50-60 szolgálati kutyával rendelkeztek, ez a szám az igényeknek nem felelt meg. 1950-ben már 750 állt szolgálatban. 1951-ben kutyakiképző iskolát alapítottak Alagon, majd az elköltözött Berettyóújfalura, onnan Kiskunhalasra. Az évi szükséglet 120-150 kiképzett kutya volt.

1949 elején 688 ló szerepelt az állományban, az 1950-es szervezésben már 767 katonai háta- és 821 vonathámos lóval rendelkeztek. 1953-ig a lovakat honvédségi lópótló telepről kapták, 1953 után Kiskunhalason, a korábbi lovasrendőr-iskola helyén alakult határőr lovasiskola.

AZ OPERATÍV, FELDERÍTŐMUNKA

A határőrség 1945-ös alapításától kezdve folytatott fedett információgyűjtést működése elősegítése céljából. 1950-től ilyen irányú tevékenysége fellendült, létszámban emelkedett. Ezt a munkát alapvetően a határrendőrségtől átkerült személyek végezték, akiknek szakfelkészültsége erre alkalmasabbnak bizonyult. Az adatgyűjtéshez hálózatot működtettek. Külső felderítés folyt Jugoszlávia és Ausztria irányába 15 kilométeres mélységig. Az ország belsejében is ugyanilyen mélységig dolgoztak. Fő cél az információk beszerzése lett. 1953-ban a felderítőállomány szervezetszerűen, 225 beosztással rendelkezett, amelyből 31 munkakör nem volt betöltve. 1950-től jelentősen képezték az állományt.

A határőrizet sajátosságai az első években

VISZONY A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKKAL

A háborút követően a kapcsolat a szomszédos államokkal rossz, sőt inkább egyes esetekben ellenséges volt. Mint a háborúból vesztesen kikerülő országnak, amely ráadásul még katonai megszállás alatt áll és a békekötés feltételeit várja, vezetőségének lényegében semmiféle mozgástere sem volt. Eszközök hiányában az államhatáron bekövetkezett eseteket, határrendsértéseket, esetleg provokációkat nem tudták normális, kétoldalú módon rendezni. A másik fél, ha akart, megjelent a helyszínen tisztázni a problémát, ha azonban ő követett el valamit, akkor nem vett tudomást a tárgyalásra vonatkozó meghívásról. Csehszlovák, román és jugoszláv viszonylatban megkezdték a német és magyar ajkú lakosság elűdözését, tovább növelve a feszültséget. Sok volt a hivatalos személyek által szolgálatban elkövetett határsértés, határon átnyúló fegyverhasználat vagy személyek üldözése

se magyar területen. Akadályozták a kettős birtokosok mozgását. Eltitkolták a külföldön előállított magyar személyekkel kapcsolatos információkat. A kétoldalú megbeszéléseken általában hatásköri problémákra hivatkozva elutasították a magyar fél kéréseit. Nem meglepő módon viszont azonnal rugalmassá és készségesse váltak, ha az általunk fizetendő háborús jóvátétel fogadásáról, ehhez kapcsolódóan átkelőhely megnyitásáról, vonatok beléptetéséről volt szó. Nem kaptak tájékoztatást vagy nem időben a jogszabályok életbeléptetéséről, új okmányok bevezetéséről, általuk az államhatár őrzésében fogantartott rendszabályokról. Ez utóbbiakat úgy kellett kikövetkeztetni a túloldali szervek magatartásából. 1948-tól különösen problémássá lett a jugoszláv államhatár, miután az országot ellenségé nyilvánította a politika, és megkezdődött a határőrség erőinek idecsoportosítása. Ugyanebben az évben vette kezdetét az aknamezők (műszaki akadályok) telepítése nyugaton és délen, a látást zavaró növényzet, valamint az épületek letarolása ötvenméteres sávban az osztrák és jugoszláv szakaszon.

Különösen rontotta a Jugoszláviával való kapcsolatot két magyar rendőr eltűnése. Az 1949. szeptember 15-én bekövetkezett esetet a magyar hatóságok a jugoszláv szervek által elkövetett emberrablásnak minősítették. Az Orfalunál szolgálatot teljesítő két magyar rendőr a határ melletti manőverúton ment hazafelé, miután az átkelőhelyen voltak egy megbeszélésen, majd eltűntek. A magyarok helyszíni szemlét tartottak: a műszaki záron kifelé vezető nyomokat találtak, amik erőszakos elvitelre utaltak. Ekkor már drótakadály volt az államhatáron. Megtalálták a testek átemelésének és vonszolásának nyomait, az egyik rendőr levéltárcáját és egy véres zsebkendőt. A közös kivizsgálásra vonatkozó meghívót a jugoszláv fél először nem vette át, majd késve érkeztek és tagadták, hogy tudnának az esetről. A magyar területre, a helyszínre nem voltak hajlandók átjönni, a jugoszláv oldalon a helyszínre a magyar felet nem engedték be, holott ezek szokványos megoldások közös kivizsgálás esetén. Mindkét bizottság külön fogalmazott meg jegyzőkönyvet, mert nem tudtak megegyezni. A jugoszlávok csupán a személyek keresését ígérték meg. Az országos parancsnokság a Külügyminisztériumhoz fordult a szükséges lépések megtétele érdekében. Az eset levéltári dossziéját olvasva, az ügy még zavarosabb és a valódi események még nehezebben kibogozhatók. Szeptember 26-án estéről található egy kézzel, ceruzával írt táviratot „...f. hó 25-én 12,30-kor kiadott távmondati pcs-át [parancsát] végrehajtani nem tudom, mert a rendőr hatóság a 2 rendőr kihallgatását nyomozó közegemnek nem engedélyezte, az elől mereven elzárkózott.”⁹ Tehát végül a rendőrök előkerültek, de hogy mikor és miként, azt az anyagból nem tudjuk meg. A határőrségi kivizsgálás, az érintettek kikérdezését éppen a magyar rendőrség akadályozta meg.

⁹ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 26. sz. doboz, IV-15. tárgykör, 13. folyószám. „Tárgy: Jugoszlávok által elkövetett erőszakos emberrablás.” (1949. szeptember 15.)

robbanó műszaki záruk létesítésére, ezt az ország politikai vezetése erőltette, döntötte el. A szakmai vezetés, a határőrség parancsnoksága kezdeményezte az államhatár műszaki megerősítését, de nem gondolkodott aknák alkalmazásában.

Magát az aknamezőt, az ahhoz kapcsolódó munkálatokat, a politikai kérdéseket, telepítést és megszüntetést, majd az 1957-es újratelepítést széles körű irodalom dolgozza fel.¹⁴

Mivel a határőrség a háborút követően folyamatosan létszámiánnyal küzdött a ráterhelt feladatok nagysága miatt, és mivel az eredetileg 20 000 főre tervezett honvédség egynegyedét tette csak ki állománya, maga a vezetés is az államhatár műszaki megerősítésében gondolkodott. Ez a magasfigyelők létesítését, az ehhez kapcsolódó vezetékes telefonhálózat kiépítését, az államhatárt keresztező földutak torlászokkal és árkokkal történő lezárását, valamint az államhatártól számított 50-100 méteres területsávban a látást zavaró növényzet letarolását, továbbá hidak és járőrutak kiépítését foglalta magába. A határvadász-zászlóaljaktól bekért javaslatok egyike tartalmaz drótkerítés létesítésére vonatkozó felvetést, de azt az országos vezetés akkor még elvetette, kétségbe vonva hatékonyságát. A Jugoszláviával és Ausztriával megromlott viszony, a politika szélsőséges követelményei vezettek 1949 folyamán a dróttakadályok és az aknazár építésének megkezdéséhez.

„1949 nyaráig 227,5 kilométer kettős drótkerítést és 194,55 kilométer egyes drótkerítést építettek meg. Ezt később, összesen 942 559 folyóméter hosszúságban, aknazárral egészítették ki, 3 572 139 folyóméteren 49 M gyalogsági taposóaknák, 343 752 folyóméteren pedig 49 M érintőaknák felhasználásával; 26 658 folyóméteren vegyes aknamezőt telepítettek, összesen mintegy 2 000 000 aknát. 1949-től 1955 végéig folyamatos volt az aknasítás és az aknasűrűség növelése, mert a 49 M taposóaknákat – amelyek élettartama csak 1-2 év volt – 1952-től cserélni kellett. 1949-ben az aknamezőket a dróttakadályok közé telepítették, ám ez nem vált be, ezért 1952-től a különösen »veszélyeztetett« szakaszokat többsoros aknamezővel látták el.»¹⁵

Az elsőnek megépített drótkerítés hamarosan a műszaki zár államhatár felőli külső tagja lett. A kerítés mellett az ország belseje felé húzódott a 24 méter széles aknamező, mellette a 10 méter széles nyomsvá, majd egy 10 méter széles, a látást zavaró növényzettől megtisztított területsáv. Az egész rendszer méreteit a műszaki leírás 50 méter szélességben határozta meg. A nyomsvá és az aknamező között egy figyelmeztető drótszálát húztak ki, hogy a járőröket megóvják a balesetektől.

¹⁴ LÉKA Gyula: *A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989*. Hadtudomány IX. évfolyam, 3–4. szám, 1999.; SUBA János: *Magyarország határán létesített műszaki záruk felszámolása 1956-ban*. Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis), XVII. évf. 20. szám, 2009.; SALLAI János: *Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története*. Hans Seidel Alapítvány, 2012.

¹⁵ SUBA i. m.

Valójában a telepítés a tereptől és a rendelkezésre álló anyagoktól függően nagyon eltérő volt, az 50 méteres szélességet általában nem érte el.

Szakmai körökben is vita folyt az aknamező hatékonyságáról. Egy, a kiskunhalasi kerülettől felterjesztett jelentés nagyon határozottan fogalmaz: „A bizottság összefüggő aknamező telepítését nem javasolja [...] A kerület területén 1949 – az aknatelepítés megléte – óta eddig három fő határsértőt fogtunk el az aknatelepítés segítségével, ugyanakkor a műszaki zár karbantartása és egyéb esetek közben 5 fő műszaki elvtárs robbant fel az aknazáron, akik komoly testi sérüléseket szenvedtek (amputáltak valamelyik végtagját).”¹⁶ A szakmai meglátásokat azonban ebben az esetben a politika felülbírálta.

Az aknamező létesítésére és kiszolgálására a határőrség nem volt felkészülve. A dróttakadályok közé telepített taposó és botlódrótos robbanó műszaki zár komoly felkészültséget, figyelmet és mindenekelőtt a létesítéshez szükséges elegendő időt igényelt. Ezekből semmi sem állt a rendelkezésre. A szervezetnek nem voltak műszaki képzettségű tagjai, nem volt műszaki részlege. A kivitelezést a honvédség speciális alakulatai végezték, ezek azonban nem maradtak ott a kiszolgálás biztosítására, hanem mentek tovább a feszített ütemű telepítés következő szakaszára. A határőrségi műszaki századot 1949-ben állították fel, mindenféle tapasztalat nélkül, decemberben még a laktanyai elhelyezés lehetőségét keresve. A terepen az akadály vonalának kiépítésekor sok volt az improvizáció, különösen a kisebb vízfolyások, folyók, szurdokok térségében. Miután a természet, az esőzések felülírták az eredeti elképzeléseket, a módosítás, áttelepítés veszélyes munkája következett. A telepítési vázlatok pontatlansága mellett gondot okozott a felrobbant aknák pótlása. Ehhez speciális járőröket kellett kiképezni. A pótlás és az eredeti rendszer nem mindig volt összhangban: egyéni jelzések és megoldások alakultak ki. A katonák a dróttakadály faoszlopaiiba bevett szögekkel jelezték a robbanótestek elhelyezkedését. Amennyiben rá kellett menni a tiltott sávra, szűrőbotokkal kísérelték meg felderíteni az aknák elhelyezkedését. Időközben az eső esetenként lemosta a talajt és kilátszottak a taposóaknák, vagy ellenkezőleg, annyi hordalékot hordott rájuk, hogy nem lehetett megtalálni, de veszélyességük nem változott. Hónapokon (éveken) belül a növényzet teljesen benőtte a létesítményt: eredetileg ugyan tisztították a gáztól, de a balesetek miatt leálltak ezzel a munkával. Ennek eredményeként egy átláthatatlan, életveszélyes dzsumbuj keletkezett. Ezen ugyan jól látszottak az áthatolás nyomai, de az aknakutatás még veszélyesebb lett. Különösen problémásak voltak a botlódrótos megoldások. A vadszeder indái rátekeredtek a drótra, majd továbbkúsztak az akadályrendszeren kívülre és maguk is indikátorként működtek, ha valaki, esetleg a járőr megbotlott bennük. Ezért a katonák igyekeztek a járőrcsapást a kerítéstől minél messzebb kialakítani.

¹⁶ *Határműszaki helyzet kiértékelése*. Határőrség irattára, 00797/1953.

Különösen félték a vadak felriasztásától, amelyek a lábuk alól felugorva és a drótok közé szaladva robbanást okoztak. Az éjszaka bekövetkezett robbanásokat napal vizsgálták ki. Ha valaki sérülten, segítségért könyörögve feküdt is az aknák között, kérdéses volt, hogy ki és miként mer a közelébe menni.

Az aknamező alkalmazásának nyilvánvalóan volt elrettentő hatása, sokakat visszatartott a ki- illetve beszökéstől. Megszűnt a korábbi árucsempészet a zöldhatáron át, hiszen a remélt haszon nem állt arányban az újfajta kockázattal. Míg a határőrségi okmányok osztrák viszonylatban 1945–1947 között alapvetően csempészetéről számoltak be, 1949 májusától megjelentek az aknamező kiépítéséről és alkalmazásáról szóló jelentések, és ezt követően ezek szerepeltek túlnyomó többségben. A műszaki zár teljes egészében módosította a határőrizet rendszerét. Minden akadály akkor ér valamit, ha azt folyamatosan figyelik és ellenőrzik. Tehát sem anyagi, sem emberi erőforrásokat nem lehet vele megtakarítani. A kiépítés nyilvánvalóan rengeteg pénzbe került. Ezt követően a tevékenység a rendszer fenntartását, tökéletesítését szolgálta. Figyelőjárőrök tartották szemmel a megközelítési utakat és a kerítés vonalát. Sötétedés előtt és világosodás után portyázó járőrök ellenőrizték az aknamezőt és a mellette létesített nyomsvonalat. Az éjszaka közepén lehetőleg egyszer végighaladtak vonalán. Aknarobbanás esetén a legközelebbi járőr sietett a helyszínre, majd világosodás után, jó látási viszonyok mellett pontosan kivizsgálták a robbanás okát. Ezután következett az eredeti helyzet visszaállítása, az akna pótlása, a sérült kerítés javítása, valamint a jelentések megírása. Az első hónapokban az országos parancsnokság minden robbanásról írásos tájékoztatást kért. Ezek gyakorisága miatt hamarosan elálltak ettől a megoldástól. A Honvédelmi Minisztérium is célszerűtlennek látta a folyamatos jelentéseket, és az országos parancsnokságnak küldött levelében azok mérséklését kérte.

A felrobbant akna pótlása az egyik legveszélyesebb feladatnak bizonyult az esetleges rossz időjárási körülmények mellett, valamint arra való tekintettel, hogy az aknamezőn az éles robbanó testek között kellett dolgozni. Tűzszerész veszélyességi jutalomdíj kifizetését kezdeményezték az ilyen feladatot ellátók részére napi 50, pihenőnapon napi 25 Ft értékben.

A csornai zászlóalj (csupán egy zászlóalj) havi összesített jelentéséből betekintést nyerhetünk egy adott időszak átlagáról, „Kimutatás a december hó-ban előfordult akna és jelzőtöltények robbanásáról”¹⁷ címmel. Ez összesen 28 esetet tartalmaz, ebből négy alkalommal csak jelzőtöltény működött aknarobbanás nélkül. A „Rozi” nevű jelzőtöltényt az aknákkal vegyesen alkalmazták, így az aknarobbanással együtt legtöbbször az is működésbe lépett. A többi 24 alkalommal 35 darab jelzőtöltény működése és 57 darab akna felrobbanása következett be. Általában 1-2 akna rob-

¹⁷ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 02. folyószám, jelentés. „Tárgy: Jelentések felterjesztése előfordult eseményekkel kapcsolatban.” (1950. január 2.)

bant, de 2×3, 1×9, 1×16 is előfordult. Az okok között mindig vadmozgás, általában nyúl volt megadva, hét esetben nyúltetem maradt a helyszínen. A párhuzamosan felkültött melléklet szerint ebben az időszakban elfogtak 43 főt, köztük 16 befelé irányuló személyt, kitelepített svábokat, akik megpróbálták hazajutni és három embercsempészt. Az aknamezőn bekövetkezett esetleges sérülésről velük kapcsolatban nem írnak, tehát ebben a hónapban személytől eredő aknarobbanás nem történt. A sorozatos robbanások kivizsgálása, a felhasznált akna pótlása rendkívüli módon leterhelte az állományt, ráadásul igen veszélyesnek bizonyult.

Az aknamezők működését és az események további rendezését pontosan ismerjük a fennmaradt jelentésekből. Néha a profik számára is gondot jelentett az átjutás a műszaki záron. Ismerünk egy halállal végződött esetet, amikor a holttestet Szombathelyre, a kórházba szállították a hörmannforrási őrsön 1951. október 23-án történtek után. A „Szigorúan titkos” minősítésű jelentés¹⁸ címzettje a történetek jelentőségének megfelelően Péter Gábor államvédelmi altábornagy, az ÁVH vezetője. A szerencsétlenség mutatja, hogy nemcsak egyszerű menekülők, hanem a rendszer hivatásos ellenségei is fennakadtak néha a műszaki záron. A tragédia hajnali aknarobbanással indult, amely hangra a közelben tartózkodó járőr a helyszínre sietett, és 25-30 méterre a műszaki zártól, már osztrák területen egy jajgató sebesültet látott. Nem egészen szabályosan, de átmentek érte és a hátizsákjért. Természetesen ilyen esetben a határvonal átlépésénél lehetett hivatkozni a halaszhatatlan életmentő tevékenységre. A sérült férfit Szombathelyre a kórházba szállították, ott hunyt el a bal halántékát ért aknaszilánk következtében. A határ másik oldalán még egy hátizsákot és egy véres géppisztolyt fedeztek fel, ebből következettek egy második személy mozgására is.

A helyszínen az alábbi tárgyakat találták:

- 2 darab német gyártmányú géppisztoly és három teli tár,
- 2 darab amerikai gyártmányú kézigránát,
- 1 darab Walter-pisztoly több doboz lőszerrel,
- 2 darab drótvágó olló,
- 2 darab tör,
- 1 fiola mérge,
- térképek, hamis iratok, sok más tárgy.

A jelentés fogalmazása szerint „az illetők hamis névre szóló igazolványokkal voltak ellátva” [...] Megállapításunk szerint mind a kettő amerikai kémszervezet ügynöke.” 1951-ben történt mindez, amikor még szovjet csapatok tartózkodtak Ausztriában, és egészen az Enns folyóig működtek ellenőrző pontjaik. Az osztrák

¹⁸ MNL HOP XIX-B-10 1951. év 11. sz. doboz, III./4. tárgykör, folyószám. „Tárgy: Jelentés az 1. határőrkerület Hörmannforrás-i őrsének határsávjában történt aknarobbanásról.”

csendőrség a napvilágra került konkrét esetekben kénytelen volt együttműködni velük, bár ezt gyakran megkísérelték elmulasztani. Ám ha a keleti fél már adatokhoz jutott valamilyen eseménnyel kapcsolatban, ezt már nem teheték meg. A helyzetnek megfelelően nem volt elég leküzdeni a műszaki zárat és kijutni Ausztria területére, még a továbbjutás is jelentős veszélyeket tartogatott. Ennek fényében kell értelmeznünk az anyag következő bekezdését: „A kerület parancsnokság érintkezésbe lépett az ausztriai szovjet elvtársakkal, ahonnan átjött egy főhadnagy bajtárs és elmondta, hogy f. hó 23-án a reggeli órákban az osztrák csendőrök elfogtak egy 27-28 év körüli fiatalembert, aki Hörmannforrás felől ment és átadták a szovjet elvtársaknak. Az illető beismerte, hogy Magyarországról akart kijutni és társával együtt a műszaki zárnál a robbanás következtében megsebesült. A szovjet elvtársak az illetőt át fogják adni nekünk.”¹⁹

A helyszínt jól ismerő határőrök és helyi lakosok sem lehettek biztonságban. Bozsokról két határvadász, valamint két ottani lakos, egy nő és egy férfi akart kiszökni 1949 decemberében.²⁰ Az aknamezőn a nő felrobbant és osztrák oldalon meghalt, a férfi súlyosan megsebesült. A határőrök civil ruhát vittek magukkal és a túloldalon átöltöztek, majd elmenekültek. Ilyenkor az egyik alkalmazott módszer volt a vonattal való bejutás Bécsbe, majd onnan tovább az amerikai megszállási övezetbe. A határőrök közös kivizsgálást tartottak az osztrákokkal, ők azonban a katonákról nem akartak tudni.

Az aknamező létesítésének és fenntartásának költségei, valamint az állományra gyakorolt fizikai veszélyei messze meghaladták annak eredményességét, hatásfokát. Rövid időn belül kialakultak és elterjedtek leküzdésének módszerei. A kormány határozata alapján a határőrség országos parancsnoka 0043. (1956. május 16.) számú parancsa intézkedett a nyugati határszakaszon a műszaki zár megszüntetésére. Ezt később a déli határszakaszra is kiterjesztették. A felszámolást 1956. szeptember 15-re végrehajtották.

Adminisztratív eszközök alkalmazása a határőrizetben

A HATÁRŐRSÉG HELYZETÉNEK JOGI MEGHATÁROZÁSA

Az 1945-ös, a határőrség alapításakor hatályos törvényi szabályzás szerint (a 4.444/P. M.-1924. számú rendelet) az államhatár vonalától számított 200 méteres területsávban a Honvéd Határőrség látta el a rendőri feladatokat. Ezt a

¹⁹ Uo.

²⁰ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 25. sz. doboz, IV-11. tárgykör, 32. folyószám. „Tárgy: A Bozsok-i határőrség dász őrs működési területén történt aknarobbanás kivizsgáló jelentés.”

lehetőséget a szervezet igyekezett maximálisan arra is kihasználni, hogy ebből a területsávból minden rendőri erőt kiszorítson, még olyan helyen is, ami már teljesen indokolhatatlan volt. Így lett vita például Komárom egyes utcáit illetően közvetlenül a Duna partján, ahol a lakott terület egy részére a határvadászok nyújtottak be ellenőrzési igényt, szerették volna azt saját működési területükhöz csatolni. Természetes módon a rendőrség szembeszállt ezekkel a törekvésekkel. Mivel a két szervezet két különböző minisztérium alárendeltségébe tartozott, és mindkét országos vezető számított saját minisztere hathatós támogatására, a vitát nem volt könnyű rendezni. Amint a jogalkotás folyamatosan lecserélte a háború előtti szabályozást, 1948-ban felruházták a határvadász-alegységek tagjait rendőrségi jogkörökkel (nyomozati és eljárési): a HI. 176/Eln.kat.ell.-1948. értelmében „Az államhatárral közvetlenül szomszédos járások területén a határszolgálat el látásával kapcsolatban a honvédség határvadász-alakulatainak parancsnokai rendőri hatóságnak is, egyéb tagjai pedig rendőri közegeknek is tekintendők...”.

Változott a tiltott határátlépés jogi megítélése. 1945-ben az útlevél-kiállítás joga vármegyei közigazgatástól, az alispántól a rendőrséghez került. A második világháború kezdetén az 1903. évi VI. törvénycikk módosításával, amely először iktatta a törvények közé az illegális határátlépést, „bűncselekmény” lett: egy évig terjedő fogházzal büntetendő vétség, amelynek megítélése a háborút követően három évig állt fenn. Ezt revideálta az 1948. december 7-én kihirdetett 1948:XL-VIII. törvénycikk 48. §-a, büntettként határozva meg a tiltott határátlépést, súlyos börtönbüntetéssel szankcionálva azt.

AZ ÁLLAMHATÁR MŰSZAKI MEGERŐSÍTÉSE

A határőrség vezetése már 1948-ban kezdeményezte az államhatár vonala melletti 50 méteres területsávban a látást zavaró növényzet letarolását, a határon átvezető utak úttorlaszokkal és árkokkal történő lezárását és magasfigyelők felállítását, valamint vezetékes híradórendszer kiépítését. Az államhatár műszaki megerősítésének célja az elégtelen szolgálati létszám ellensúlyozása, továbbá a határőrizet biztonságának növelése volt. Az első időszakban az intézkedések az ország valamennyi államhatárára kiterjedtek, később az osztrák és a jugoszláv államhatárra koncentráltak. A tevékenységet a következő jogszabályok biztosították:

- 3.810/1948. számú Korm. rendelet „A jogtalan határátlépés és a határon folyó csempészes megakadályozásának előmozdítása” (Rendőrségi Közlöny 4. évfolyam 9. szám, 1948. április 15.);
- 286.970/1948. B. M. számú rendelet „A jogtalan határátlépés és a határon folyó csempészes megakadályozásának előmozdításáról szóló 3.810/1948. számú Korm. rendelet egyes rendelkezéseinek végrehajtása” (Rendőrségi Közlöny 4. évfolyam 16. szám, 1948. augusztus 1).

A szabályozás főbb szempontjait a következők adták:

- Az ország teljes államhatára mentén az 50 méteres sávban magas növésű növényzetet (a rendelet 60 centiméterben határozta meg) nem lehet termelni, a fás területeket le kell tarolni. Ezt a kultúrnövényzetet október 15-ig, tehát nem azonnal kellett eltávolítani. A határidővel az állampolgároknak és a különböző szervezeteknek még sok problémájuk lett, mivel a rendelet július végén lépett hatályba. Egyes helyeken 100 méteres sávot is ki lehetett jelölni, amelynek eldöntésére egy bizottság volt jogosult.
- A határ menti ingatlanok tulajdonosainak tűrniük kellett, hogy a határőrség a birtokán figyelmet szolgáló műtárgyakat helyezzen el, és az ezek megközelítésére szolgáló utakat használja.
- Ugyancsak tűrniük kellett, hogy a határvonalat átszelő, azonban a határforgalom számára meg nem nyitott utakat a határőrség a határvonalnál torlaszokkal elzárja. Ilyen útvonal, többnyire földút, ma is sok található az országban. Az első világháborút megelőzően, amikor a később más-más ország területére került falvak lakossága még zavartalanul közlekedhetett, mert a határvonal nem vágta ketté a közöttük található területet, a kapcsolattartás és a terményszállítás természetes dolog volt. Ezeket az útvonalakat zárták le torlaszokkal és árkokkal.
- A nyugati államhatáron azonnal elrendelték az 50 méteres (egyes helyeken 100 méteres) sávban valamennyi fa letarolását szintén október 15-i határidővel. A többi viszonylatban csak azt követően, ha a bizottság a sávon kívüli területeket kijelölte. A megjelölt dátum rendkívül szűk időt adott, mivel a rendelet július végén lépett hatályba. Tekintettel arra, hogy az erdők részben magántulajdonban voltak, és a gazdák augusztusban egyéb mezőgazdasági munkát végeztek, a csúszás előre látható volt. Az állami területeken, például a Kőszegi-hegységben, a tennivaló nagyságát nem mérték fel reálisan.
- Az érintett területek megállapítására bizottságot hoztak létre.
- Azok a gazdák, akiket a munkálatok során anyagi hátrány ért, kártérítésért folyamodhattak, amelyet a honvédelmi tárca költségvetéséből kellett kifizetni.
- A rendelet egyben lehetővé tette, hogy a munkát késedelem esetén a tulajdonos költségére a honvédség elvégeztesse. A határ vonalát bizottság szemrevételezte, amelynek tagjait a központi és a helyi szervek képviselőiből állították fel, illetve a gazdákat is meghívták a helyszínekre. A legnagyobb problémát a végrehajtásban a sietség, a szűk időhatár jelentette. Egyes helyeken, mint a Kőszegi-hegység állami erdei területén, az értékes faállomány nagy mennyiségével nem számoltak, és a kivágott faanyagot csak osztrák területen keresztül lehetett Magyarországra szállítani, amely különböző adminisztratív, engedélyezési gondokba ütközött.

A határvonal melletti terület letarolásával kapcsolatos intézkedések érzékenyen érintették a lakosságot. Lendvakecskés faluban kiürítettek és lebontottak egy 15 házról álló utcasort, a gölai vasútállomást és magányos tanyákat. Tervárnál lebontott a honvédség az államhatártól 14 méterre lévő lakó- és gazdasági épületeket, holott a jogszabály (akkor) csak a növények letarolását írta elő. A polgárok kártérítést követeltek a Honvédelmi Minisztériumtól, amelyet Csanád vármegye alispánjának 1949. október 26-án tett panasza is támogatott.

A szegedi zászlóalj jelentése²¹ szerint 19 házat bontottak le, amelyben 20-25 család lakott. A bontást a B. M. Államvédelmi Hatóság 400.411/1949. számú rendelete alapján rendelték el. A tarolással kapcsolatos kárigényét Szeged városa a honvédelmi miniszterhez terjesztette fel.

HATÁRÖVEZET LÉTREHOZÁSA

1949-ben a déli határszakaszon határövezetet hoztak létre, benne 50 méteres és 500 méteres határsávokkal. A beutazást, belépést engedélyhez kötötték. Az 50 méteres sáv szinte üres területté vált. A határövezet általában 15 kilométer mélységű volt. Külső vonalát az államhatár, belső vonalát a közigazgatási határokhoz kapcsolódóan jelölték ki. Az ide tartozó településeket a belügyminiszter rendeletileg határozta meg. A Minisztertanács felhatalmazta a belügyminisztert határövezet létesítésére. Az engedélyt a határövezetben való tartózkodásra a rendőrség adta ki. Volt az okmányoknak egy hónapos és 90 napos változata is.

Az 500 méteres sávban való tartózkodásra az engedélyt napkeltétől napnyugtáig folytatandó mezei munkára az őrsparancsnok javaslata alapján a zászlóalj parancsnoka adta ki (majd később a kerület parancsnoka). Az 50 méteres sávban való tartózkodást egészen magas szinten, 1955-ig a határőrség, azt követően a kerület parancsnoka engedélyezte.

Létezett „határvízi közlekedési” és „határvízi halászati” engedély is.

A BM 1952. augusztus 29-i 0390/1952. IV. ü. cs. számú utasításával a 15 kilométeres határövezetet kiterjesztette a nyugati határvidékre is, és egyúttal újraszabályozta a határövezettel kapcsolatos rendeletet. Két különböző fajta engedéllyel lehetett a határövezetben tartózkodni. Aki ilyennel nem rendelkezett, azt tilos volt foglalkoztatni vagy szállást adni neki. A határvonaltól számított két kilométeren belül mindenfajta munkavégzésre engedélyt kellett kérni. Egy kilométeren belül tilos volt a vadászat. Az 500 méteres sávban napnyugtától napkeltéig tilos volt a munkavégzés, nappal csak az őrsparancsnok engedélyével lehetett itt dolgozni. Az 50 méteres sávban tilos volt épületet létesíteni, ott-tartózkodást

²¹ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-8. tárgykör, 03. folyószám. „Tárgy: Határsávból történt kitelepítések tbn.”; „Tárgy: Lakóházak lebontása a határsávban.”

csak a határőrség engedélyezhetett, még akkor is, ha az illetőnek határővezeti engedélye volt.

A 0185/III. 12. 1956. számú MT-határozat alapján a BM 6. számú utasítása 1956. március 15-i hatállyal szüntette meg a határővezetet.

A határővezetben a határvonalától számított két kilométeren belül végzendő munkákat azonban be kellett jelenteni, és a vállalat itt dolgozó munkásait külön engedéllyel kellett ellátni. Ezenkívül továbbra is érvényben maradt az 500 méteres sávban a vadászati és az 50 méteres sávban az építkezési és tartózkodási tilalom.

A HATÁRREND

A háborút követően az ideiglenes fegyverszüneti vonal, majd az új államhatár a párizsi béke ratifikálása után az 1938. január 1-i államhatár lett, egy módosulással: Pozsony előterében három községet, Horvátjárfalut, Oroszvárt és Dunacsunyt 1947. október 15-én reggel 5 órával át kellett adni Szlovákiának. Az itt működő magyar szervezeteket, az Oroszvári Határrendészeti Kapitányságot is 1947. október 11-ig elköltöztették. A 65., 66. és 67. határvadászorszöket új helyükre a pozsonyi hídfőből kivonták.

Egyes határszakaszokon még a határvonal megjelölése is elpusztult, illetve elveszték a határokmányok. Az új határrendészeti szervek munkatársai gyakran az ország mélységéből származtak, a hadsereg kötelékéből helyezték át őket, a helyi viszonyokat ezért nem ismerték, és időre volt szükségük a tájékozódáshoz. Az államhatár vonalának újbóli megjelölése, redemarkációja, a határjelek pótlása, felújítása és kiegészítése egészen 1949-ig eltartott. A munkálatokat határbizottságok irányították a szomszédos országok hasonló szerveivel együttműködve. Tevékenységüket csak a békeszerződés aláírását követően kezdhették el, amikor jogilag tisztázódott, hogy hol húzódik a régi-új határvonal a terepen. A kapcsolatok valamennyi szomszédos országgal eleinte minősíthetetlenek, ellenségesek voltak. Hosszú időn keresztül nem alakulhattak ki az együttműködés megfelelő formái és szervei a felsőbb politikai akarat hiánya miatt, megakadályozva még a véletlenül bekövetkezett események rendezését is.

A határrend nem más, mint az államhatár menti kiegyensúlyozott helyzet, amely biztosítja mindkét fél számára a normális tevékenység feltételeit; jogok és köteleességek összessége a határ két oldalán élőkre vonatkozóan. A háborút követő években egészen 1956-ig komoly problémák jelentkeztek ezen a téren lényegében valamennyi viszonylatban, talán a Szovjetuniót leszámítva, ahol a határt a túlloldalról hermetikusan lezárták, és ezért zavaró esemény nagyon ritkán fordult elő.

1951-ben a jugoszláv viszonylatra vonatkozóan a Magyar Nemzeti Levéltár 179 határprovokációról, határrendsértérsről szóló dokumentumot tartalmaz. Mivel a súlyosabb esetek okmányai felkerültek egészen a Külügyminisztériumig, és

nemzetközi úton próbálták azokat rendezni, fontos volt a pontos dokumentálás. Ezért 1950-ben két alkalommal szabályozták a felterjesztendő okmányok formai és tartalmi követelményeit, különös tekintettel a térképi adatok pontosságára, visszakereshetőségére.

A tipikus határrendsértések az alábbiak voltak:

- Átlövés. Halálesetekről és sebesülésekről is vannak adataink. Belelőttek magasfigyelőkbe, épületekbe, gépkocsiba. Gyújtólövedékekkel rongáltak meg szalmakazlakat. Lövésekkel segítették elő a kifelé menekülők mozgását, folyosót nyitva számukra. A magyar határőrök is gyakran alkalmazták ezeket a módszereket. Tipikus szituációk voltak a fegyverrel való fenyegetés, illetve a másokra történő ráirányítás, csőre töltés.
- Átbeszélés, átkiabálás. Nappal és éjszaka gyakran előfordult. A hivatalos besorolás szerint ez is provokációnak számított még abban az esetben is, ha feszültségoldó köszönésnek szánták.
- A műszaki akadályok megrongálása. Ez a drótok átvágását, az aknák felszedését és átjáró nyitását jelentette. Éjszaka az arra haladó magyar járőr közelébe köveket dobáltak az aknamezőre, robbanás előidézésére céljából. Ez az osztrák határon is gyakran előfordult. Több esetben a járőrök figyelmeztető lövéssel kergettek el osztrák civil és csendőr személyeket, akik a határvonalat átlépve aknarobbanást akartak előidézni.
- A szolgálati kutya határvonalon keresztül járőrre való uszítása. Több esetben előfordult, valószínűleg egy részük az állat véletlen elszabadulásával történt, ennek ellenére az állatot lelőtték, vagy felrobbant a drótakadály közé beszorulva.
- Berepülések. Feltételezhetően felderítési céllal került sor ezekre, repülőgéppel.
- Fegyveres behatolás. Esetenként, személyeket üldözve, fegyveresen hatoltak be magyar területre, azok visszakényszerítése céljából. Ilyen körülmények között kapott jugoszláv határőr halálos lövést a mi területünkön.
- Propagandaanyagok átdobása. Egy ideig jellemző volt a jugoszláviai viszonyokat bemutató újságoknak és brosúráknak a határjelek vagy a műszaki akadály mellé helyezése, esetleg cigarettával, itallal együtt. A szokványos eljárás szerint laboratóriumban vizsgálták, nincsenek-e megmérgezve.
- Megtévészto nyomok elhelyezése. Kedvenc időtöltés lett a túlloldalról a magyar nyomsávra és a műszaki zárra való elhelyezése, majd az ezek által kiváltott riadó és kivizsgálás figyelése.

Az 1951-ben előfordult események a következők voltak – feltételezhetően nem teljes számban:

- átbeszélés, 47 (esetben);
- átlövés, 48;
- műszaki zár megrongálása, 11;

- kutya uszítása, 13;
- tűzátterjedés, 2;
- behatolás, 10;
- járőr megdobálása, 7;
- propagandaanyag átjuttatása, 11;
- fenyegető magatartás, 8;
- átvilágítás, 3;
- sértegetés, 7;
- átfényképezés, 7;
- tárgyátdobás, 3;
- berepülés, 2;
- összesen, 179.

Az adatok szerint „1950–1952 között három év alatt 1020 esetben követte el provokációt jugoszláv részről, 129 esetben lőttek rá magyar határőrökre, illetve lakosokra, 35 esetben szórtak ellenséges tartalmú röplapot, 34 esetben rongálták meg a műszaki zárat, de előfordult a magyar magasfigyelők gyújtólövedékekkel való felégetése is”.²²

Az 1949–1955 közötti évek szolgálati körülményei a jugoszláv államhatáron mind szakmailag, mind emberileg rendkívül nehezek voltak.

Feltételezhetően továbbra is problémák jelentkeztek a felterjesztett jelentések minőségével, és ezért 1951. július 26-i keltezéssel körlevelet²³ adott ki az országos törzsparancsnok-helyettes aláírásával. Felhívták a figyelmet az előző évben kiadott két hasonló tartalmú parancsnoksági rendelet betartására. A fontosabb feladatokat ezen esetekben az alábbiakban határozzák meg:

- a megtörtént eseményt pontosan rögzíteni;
- minden katonai és polgári személyről, akit meghallgatnak, jegyzőkönyvet felvenni;
- események helyét úgy rögzíteni, hogy ne csak a határőrség, hanem a külügyi apparátus is be tudja azonosítani, a térképek adatait polgári személyek is használni tudják;
- az egész kérdéskört újraoktatni.

Az általános helyzet zavarosságát mutatják a felterjesztett, értelmezhetetlen tartalmú információk, jelentések. Egy ilyen szerint a szolgálatot teljesítő magyar járőrnek a túloldalról jugoszláv katona magyarul kiabált, hívta át, majd sértegette.

²² GÁSPÁR László: *A határőrség fejlődése 1950–1956. között.* Egyetemi doktori értekezés. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, NKE Kutatókönyvtár KD 527, 1989, 158. o.

²³ MNL HOP XIX-B-10 1951. év 14. sz. doboz, 74. folyószám. „Tárgy: Határincidensek kivizsgálása, jegyzőkönyvek felvétele.”

A meglepetés – amely csak egy mondatban szerepel az okmányban –, hogy az írás készítője feltételezi, de bizonyítani nem tudja: az elkövető azonos azzal a „Kovács av. hőr-el”, azaz államvédelmi határőrrel, aki „folyó év január hónapban megszökött”, itt az eseménynél viszont szerintük „jugo egyenruhában volt”.²⁴

A tanulmányozott dokumentumokból messzemenően kitűnik a felsőszintű magyar politikai vezetés akkori jugoszlávellenessége. A határőrizetben olyan módszereket alkalmaztak, amelyeket a normális és elvárt határ menti kapcsolatok nem indokoltak. Nem kívánta ezt meg a jugoszláv magatartás sem. A kiadott felsőszintű intézkedések az általános tevékenység módjára vonatkozóan leginkább saját határőreinket és helyi lakosainkat sújtották, az ő mindennapi életüket nehezítették. Példa erre a műszaki zár, a határsáv, a minden közlekedési lehetőségtől és infrastruktúrától távol telepített őrsök. Bár a jelentésekben, nyilvánvalóan felsőbb szintű elvárásra, hangoztatják, hogy a provokációk veszélyeztették katonáink életét, a vizsgált okmányok között többnyire még sérülésekről sincs szó. Ha a túloldalról valakit le akartak volna löni, azt minden további nélkül megtehették volna, hiszen a határőrök szolgálatuk jellegénél fogva mindig közvetlenül a határon, védtelenül járőröztek. A kivizsgáló jelentések hangvétele is az ellenséges szándék bizonyítására törekszik. Amikor maguk a meghallgatott járőrök mondják, hogy szerintük a túloldalon vadásztak a szerb határőrök, az összegzés mégis határprovokációt ír. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy voltak tipikus helyszínek, ahol folyamatosan, rendszeresen történtek események, míg más irányokban, más őrsökön csend volt. Valószínűleg sok függött a mindenkori, az adott helyen szolgálatot teljesítő magyar és jugoszláv őrsparancsnok hozzáállásától, mérséklő vagy túlzó szerepétől.

A határesemények kivizsgálása történhetett a szomszédos szervekkel közösen, vagy azok távollétében, egyoldalúan. Természetesen a közös kivizsgálás mutatkozott célszerűnek, amikor mindkét fél bizottságai a helyszínen hátramaradt nyomokat értékelték és sokoldalúan (írásban, vázlaton, fényképeken) dokumentálták. Lehetőség nyílt közös jegyzőkönyv készítésére, a felelősség megállapítására, a későbbi megelőző rendszabályok rögzítésére és a keletkezett kár mértékének meghatározására. Ilyen jellegű tevékenységhez szükséges volt mindkét fél pozitív hozzáállására, amely osztrák viszonylatban gyorsan kialakult a déli helyzettel szemben. Jugoszlávia esetében tipikusan a kivizsgálásra vonatkozó meghívásnak gyakran egyik fél sem tett eleget, vagy pedig nem volt hajlandó elismerni a felelősséget az elkövető. Végül a magyar határőrség vezetése betiltott minden közös kivizsgálást, tovább mélyítve a kétoldalú kapcsolatok romlását. A helyzet csak 1953 után kezdett igen lassan oldódni.

²⁴ MNL HOP XIX-B-10 1951. év 14. sz. doboz, 85. folyószám. Jelentés.

AZ ÁLLAMHATÁR MEGSÉRTÉSÉHEZ KAPCSOLÓDÓ BÜNTETÉSI TÉTELEK SZIGORÍTÁSA

1950-ben megjelent az Elnöki Tanács 1950. évi 26. számú törvényerejű rendelete az ország területének illegális elhagyására vonatkozó büntetőrendelkezések kiegészítéséről:

Az 1. § (1) pontja a Néphadsereg, az Államvédelmi Hatóság, a rendőrség és a büntetés-végrehajtás tagját életfogytig tartó büntetéssel fenyegette; (2) pontja a polgári személyt, amennyiben repülővel vagy bármilyen más légi járművel kísérli meg a határsértést szintén életfogytig tartó büntetéssel fenyegette; a (3) pont szerint a büntetés halál az első kettő pont esetében, ha a cselekményt csoportosan vagy felfegyverkezve követik el.

A 2. § szerint, ha valaki az 1. §ban szereplő cselekményhez a szükséges feltételeket biztosítja, segítséget nyújt, illetve felajánlkozik, a büntetés tíz év.

A 3. § (1) pont szerint az 1. § esetében a tettessel egy háztartásban élő hozzátartozót vagy általa eltartott felnőtt korú hozzátartozóját öt évig terjedhető börtönbüntetéssel, ha a hozzátartozó a büntett elkövetéséről megelőzően tudott és arról a hatóságnak jelentést nem tett, tíz évig terjedő börtönnel kell büntetni.

A 4. § (1) pontja szerint az 1–3. §ok esetében a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését is ki kell mondani.

A (2) pont alapján az 1–2. §-ok és a 3. § (2) pont esetében az elkövető egész vagyonának elkobzását minden esetben ki kell mondani.

Az 5. § értelmében mind katonák, mind civilek esetében, ezen bűncselekménynél a Budapesti Katonai Törvényszék kizárólagos hatáskörébe és illetékességébe tartozik az eljárás.

A nagyszámú külföldre történő szökésnek kívánták elejét venni ezekkel a drasztikus intézkedésekkel.

A személyi állomány

A határőrség személyi állománya folyamatosan jelentős változásokon ment át. Az önkéntes toborzás rendszerét a sorkatonai szolgálat bevezetése követte 1945-ben, majd idejének három évre történő meghosszabbítása, később pedig 27 hónapra való leszállítása, valamint a szükséges hivatásos tiszti és tiszthelyettesi létszám kialakítása. Az ország politikájának irányváltásai hullámszerűen vezettek bizonyos állománycsoportok, a háború előtt és alatt szolgált kirostálásához, amely a minőségi fejlődést akadályozta. A határrendészeti jellegű szervezetek már elhelyezkedésüknél fogva is rendkívül érzékenyek az ott dolgozók megbízhatóságára.

hiszen az államhatár mellett teljesített szolgálat miatt különleges megterheléseknek vannak kitéve, illetve viszonylag könnyen megszökhetnek egy adott probléma során.

KÜLFÖLDRE SZÖKÉSEK

A személyi állománnyal kapcsolatosan fontos tárgy a külföldre szökések kérdése.

A Nemzeti Levéltár 1951-es évi okmánydobozai egy év alatt 14 esetben 21 határőr kiszökéséről szólnak, egy esetben pedig három civil is velük ment. Feltételezhetően ez a szám valójában magasabb volt, csak nem rendelkezünk minden adattal. A feljegyzés tartalmaz „zendülésnek” minősített cselekményt. Az okmányok a „szökés”, a „hazaárulás”, „hazaárulást követett el” vagy „átszökött az ellenséghez” megfogalmazást alkalmazzák. A dokumentumok hangneme és a tett intézkedések 1945–1953 között egyre drasztikusabbak lettek, követve az ország politikájában bekövetkezett változásokat és a szomszédokkal megromlott kapcsolatokat. A szökésekről szóló jelentések gyakran nem külföldre jutást említenek, az ország belsejébe irányuló, hagyományosnak, „hétköznapi” mondható eltűnéseket ez a kategória nem érinti. Nem létezik olyan fegyveres szerv, illetve jogrendszer, amelyik a szökéseket, zendüléseket tolerálná, azt minden ország büntetni rendeli. Ezek a magatartások a katonai rendet mindenkor közvetlenül sértették, másként – Hautzinger Zoltán²⁵ szerint – fogalmazva olyan cselekményekként minősültek és minősülnek napjainkban is, amelyek a katonai életviszonyok között megvalósuló jogellenes állapotot hoznak létre. A határőrségnél a külföldre irányuló szökés fokozottabban elítélt cselekmény, hiszen a szervezet célja éppen az államhatár jogellenes átlépésének megakadályozása.

Az eseményeket minden esetben bizottságok vizsgálták ki és azokról jelentéseket készítettek, néha ismételt, többször is, ha az előljáró parancsnokság az első alkalmakkor azokat nem fogadta el. A szökést támogatta az a tény, hogy Ausztria és Jugoszlávia általában nem adta vissza a területére kijutott személyeket. A jugoszláv hatóságok több alkalommal is kölcsönösségi alapon tőlük kiszökött személyeket, gyakran tiszteket szerettek volna visszakapni. Az ottani politikai vezetésben is zajló harcok, a szakítás a moszkvai irányvonallal vezetett katonai és belügyi tisztek Magyarországra való meneküléséhez. Az osztrák hatóságok, a csendőrség a kezdetektől fogva támogatta a területükre jutottak, civilek és katonák továbbjutását, bár elvileg kötelesek voltak elfogni és kiadni őket. Mivel 1955-ig a szovjet katonaság náluk tevékenykedett, ellenőrző pontokat működtetett, a magyar hatóságoknak megvolt a lehetőségük, hogy gyors információ esetén a szovjet fél segítségével „visszaszerezzék” a kiszökötteket. Ismerünk olyan

²⁵ HAUTZINGER Zoltán: *A katonai büntetőjog rendszertana*. Pécs, AndAnn, 2010, 109. o.

eseteket, amikor a szovjet katonák átkutatták az osztrák csendőrség fogdáját, menekülőket keresve.

Más államhatárokon külföldre szökés lényegében nem következett be, hiszen az elkövetőket rövid úton visszaszolgáltatták volna.

A határőrök kiszökését az aknamezők sem akadályozták meg. Részben ismerték a telepítés módját, esetenként beléptek a kizárt területekre, illetve segédeszközök, deszkák, pallók alkalmazásával haladtak át a veszélyes területen.

A kiszökések okait a bizottságok eleinte igyekeztek reálisan megfogalmazni. 1949-től megállapítható, a felülről érkező politikai elvárás, nyomás a legtöbb esetben szemlátomást megakadályozta a tényleges helyzetkép megfogalmazását. A szökések motívumai rendkívül eltérőek voltak:

- fiatalos kalandvágy, a világlátás gondolata;
- családi problémák, válás, szakítás a feleséggel, terhes barátnő;
- Nyugaton élő rokonokhoz, barátokhoz történő csatlakozás;
- anyagi elszámolási problémák, felelősségre vonás előli menekülés, vitatható életmód, tartozások;
- vértlen fegyverhasználat, baleset okozása;
- a hazai megélhetési lehetőségek problémái;
- politikai mozgatórugók, az országban bekövetkezett politikai változásokkal való szembenállás, értelmiségi vagy kulák származás miatt a családot ért üldöztetés elszívása;
- az időszak elején, a háborút követő első években jellemző volt az egykori SS-szolgálat, nyilas párttagság indukálta menekülés.

A kivizsgálást követő intézkedések 1953-ig egyre drasztikusabbak lettek. Míg a határvaszásoknál esetenként megelégedtek az őrsparancsnok szobafogságra ítélésével, az ÁVH-hoz kerülés gyökeresen megváltoztatta a hozzáállást. A bíróságok súlyos, esetenként halálos ítéleteket hoztak a külföldről visszahozottakkal kapcsolatban. Egész őrsöket oszlattak fel, áthelyezve az ott szolgálókat más laktanyákba, esetleg másik (úgynevezett demokratikus) államhatárra. A tiszteket leváltották, megfenyítették. Eljárást indítottak szülők, nevelőszülők, testvérek ellen, a határőrség internálásukat kezdeményezte. A katonák helyi lakosok közötti ismerőseit, barátait kitelepíthették az államhatár közeléből.

A bevonuló állományt 1950-ig lényegében politikai, bűnügyi, származási szempontok alapján egységesen, átfogóan nem szűrték. 1951-ben még szolgálatot teljesítettek olyanok, akik a háború végén nyugati fogságban voltak, majd hazajöttek, Nyugaton rokonokkal rendelkeztek. A bevonulók ellenőrzéséhez szükséges nyilvántartások, illetve felkészített tiszti állomány nem is állt rendelkezésre. Az alapkiképzéseken nem törekedtek adatgyűjtésre, az emberek megismerésére.

A közben lezajlott szökések, események hatására fokozatosan alakult ki az ellenőrzés átfogó rendszere.

Különösen tragikus következményei voltak egy zendülésnek minősített eseménynek. Ismerünk jelentést, amelynek eseményei 1949-re nyúlnak vissza, ez a leg-súlyosabb fegyelmi eset a rendelkezésünkre álló okmányok között. A „Budapest, 1951. november 15.”²⁶ keltezésű anyag, „Tárgy: Steindl Tibor volt hőr. őrv. [határőr örvezető] bűnügye”. „Steindl Tibor őrv. 25 éves, vagyontalan, volt műegyetemi hallgató, apja asztalos volt, majd tisztviselő. Az egész családot Pozsonyból telepítették Magyarországra.” Nyilvánvalóan valamikor ez után hívhatták be sor-katonai szolgálatra a Honvéd Határvaszásokhoz. A felterjesztés szerint: „A Budapesti Katonai Törvényszék kötél általi halálra ítélte katonai zendülés, szökés és kémkedés miatt.” „Nevezett 1949. januárban, [ekkor a határőrség nem tartozott az ÁVH-hoz] 5 bajtársával együtt a somogyudvarhelyi őrs körzetében fegyveresen átszökött a határon Jugoszláviába. Erőszakkal elszedték a napostól a fegyverraktár kulcsát, fegyvereket szereztek és felfegyverezve, az őrs többi tagjait megfélemlítve elhagyták az őrs színhelyét és átmentek a határon. Ezen fegyveres zendülésnek Steindl Tibor volt az irányítója. [...] Jugoszláviában az U.D.B.-nek²⁷ adatokat szolgáltatott az őrs létszámára, fegyverzetére vonatkozóan, ezenkívül az általános gazdasági és politikai helyzetről. 1949 májusában visszatobta az U.D.B. Magyarországra és szülei lakásán 2 éven keresztül bujkált. Nevezett ítélete nem jogerős.”

A szélsőséges hisztérikus hozzáállást mutatja egy másik eset. Tornyiszentmiklósról 1951. július 5-én este tíz órakor négy határőr szökött ki. Ketten közülük szolgálatban voltak, ketten pedig az őrsről csatlakoztak hozzájuk. A műszaki zár-ra, az aknamezőre deszkát fektettek és azon haladtak át. A kivizsgáló jelentés egész összeesküvő csoportot nevez meg kulákokból, volt nyilasokból, egykori keretle-gényekből, korábbi embercsempészekből. Gyanúba keveredett olyan gazdálkodó is, aki 1949-ig átjárt Jugoszláviába kinti földjeit művelni, mint kettős birtokos. Nyilvánvalóan nem lehetett mindennapos eset egyszerre négy ember hazaárulása, az intézkedések is ennek megfelelően igen súlyosak voltak. Őrizetbe vették az őrs parancsnokát, az őrs politikai vezetőjét, két őrsparancsnok-helyettest, a helyi kocsmáros és három másik helyi lakost: „két kulákot és egy embercsempészt”. Továbbá őrizetbe vették az egyik katona anyját és mostohaapját, a másik határőr apját és anyját, a harmadik anyját és bátyját. Az őrs állományát szétszórták. A három helyi lakos esetében javaslatot tettek hozzátartozóik határsávból történő kitelepítésére. Fenyítésben részesült a zászlóalj parancsnoka, politikai tisztje, a

²⁶ MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./12. folyószám, az okmány eredeti nyilvántartási száma: 101-2740/51.

²⁷ Уprava Drzsavna Bezbednosti – Állambiztonsági Igazgatóság.

határőrkerület parancsnoka és a kerület politikai alosztály-vezetője. Az értékelés szerint káros összefonódás alakult ki az őrs állománya és a helyi lakosok között. Az esemény utáni napon Budapest részvételével kivizsgálás keretében feltérképezték a kiszököttek kapcsolatrendszerét. Az ismételt kivizsgálás ekként fogalmaz: „Megállapítottuk, hogy a hazaárulást az őrsön belül Kukovics Gusztáv államvédelmi határőr szervezte meg, aki egyébként az őrs agit. [agitációs] felelőse volt. A hazaárulók szoros kapcsolatot tartottak a polgári lakosság fasiszta elemeivel, klikket alakítottak, állandóan rontották az őrs hangulatát és dezorganizálták a szolgálatot. A klikk tagjai rendszeresen találkoztak egymással.”²⁸

A kivizsgálásokat követően természetesen megoldási, intézkedési javaslatokat is szükséges volt megfogalmazni. Az érzékelhető feszültség enyhítésére rendszabályok bevezetését javasolták:

- a járandóságként előírt két szabadnap pontos kiadását, lehetőleg hétfőig;
- sportolási és kulturálódási lehetőségek biztosítását;
- az elismerések növelését;
- több kimaradás adását;
- az általános rezsim szigorítását;
- a katonák jobb megismerését, beszélgetéseket velük;
- aktívabb politikai munkát;
- az elhárító tevékenység növelését;
- a tisztekkel való foglalkozást, mert nem elég képzettek.

1949 novemberében a határőrség parancsnoksága felterjesztést kér a zászlóaljaktól a megbízhatatlannak mondható határőrökről. Az utasítás alapján összeállított kimutatások már tükrözik az országban bekövetkezett politikai változásokat. Nagykanizsáról 25 főt jelentenek, mindenféle okokkal, „kulák származás, demokráciaellenes, szovjetellenes, barátja nyugati megszállási övezetben tartózkodik”²⁹ stb. A megnevezettek között tiszthelyettesek is vannak. Kőszeg 38 főt jelent indoklás nélkül. A jelentést aláírta a zászlóalj politikai tisztje, a „D” (elhárító) tiszttel egyeztetve. Csornáról 35 név érkezett: volt SS-katona, szövetkezettelens magatartás az indok többek között.

A megbízhatóság kérdéskörének fontosságát és a külföldre szökések gyakoriságát szemlélteti egy főparancsnoksági intézkedés 1949 decemberéből. Körözését rendeli el a kiskunhalasi és nagykanizsai zászlóaljaktól megszökött honvéd határőröknek, akik a feltételezés szerint Jugoszláviában tartózkodnak. „Feltételezhe-

²⁸ MNL HOP XIX-B-10 1951. 11. doboz III./1 tárgykör, 35. folyószám.

²⁹ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 30. sz. doboz, VII-1. tárgykör, 009. folyószám. „Tárgy: Megbízhatatlan honv. egyénekről jelentés.”

tő, hogy nevezett szökevények már vagy visszaszivárogtak, vagy a jugo. hatóságok a közeljövőben küldik vissza őket hírszerző feladattal”³⁰ – írja a körözésre felhívó rész. A kiadvány – amelyet a Belügyi Hírközpont vezetője kapott körözés elrendelése céljából – a dosszié belső oldalán, tartalmaz egy névjegyzéket 29 névvel, adatokkal, lakcímmel. Mindenesetre elgondolkodtató a keresett személyek nagy száma és a szomszédos országról alkotott vélemény. Két másik listában,³¹ az egyik 31 fős, a másik kilenc, a Honvédelmi Minisztérium Jugoszláviába kiszökött katonák magyarországi lakóhelyeinek ellenőrzését kéri esetleges visszatérésük megállapítása és elfogásuk érdekében. Az 1949 decemberében készült okmányból látszik, hogy abban az egy évben két zászlóaljtól (Nagykanizsa, Kiskunhalas) a helyiek felterjesztése szerint összesen 30 fő szökött Jugoszláviába.

A Katonai Törvényszék ítéleteiből is láthatunk tipikus eseteket, amelyeket az országos parancsnok parancsa ismertet az állománnyal:

- Egy fő hét hónap büntetést kapott, mert a nyomsávon a nyomokat elgereblyezte és ezzel a kiszökést eltitkolta.
- Egy államvédelmi szakaszvezető öt év börtönt mint főbüntetést és hat év jogvesztést és lefokozást kapott mellékbüntetésként, mert szolgálati helyén fegyvert rejtegetett, majd azt Jugoszláviába kiszökni szándékozó személynek továbbadta.
- Egy államvédelmi határőrt egy év négy hónap börtönbüntetésre mint főbüntetésre, öt év hivatal és politikai jog vesztésére mint mellékbüntetésre, továbbá vagyona felének elkobzására ítélték, „mert bajtársaival való beszélgetés közben izgatási célzattal a régi rendszert dicsérte és Rákosi elvtárral kapcsolatban becsmérlő kijelentést tett”.
- Két államvédelmi határőrt egy év négy hónap és egy év egy hónap börtönbüntetésre mint főbüntetésre, három év hivatal és politikai jog vesztésére mint mellékbüntetésre ítélték, mert tudomást szereztek arról, hogy civilek disszidálni szándékoznak és azt nem jelentették.
- „A Budapest-i Katonai Törvényszék, 1950. november 22-én megtartott főtárgyaláson az ÁVH Határőrség (Somogyudvarhely) állományába tartozó I. r. Orbán Lajos áv. hőr-t és II. r. Sodics Ferenc áv. hőr-t hűtlenség büntette miatt és azért, mert Jugoszlávia területére való szökésük minden körülmények között való végrehajtása céljából – az alosztály – napossal szemben fegyverüket használták azért, hogy fegyverüket betöltve azt a naposra ráfogták, 10-10 év fegyházra mint főbüntetésre, továbbá 10-10 évi jogvesztésre mint mellékbüntetésre ítélté.”³²

³⁰ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 27. sz. doboz, V-5. tárgykör, 01. folyószám. „Tárgy: Jugo. területre szökött m. egyének visszatérésének ellenőrzése lakóhelyükön.” (1949. december 7.)

³¹ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 32. sz. doboz, XV-1. tárgykör, 03. folyószám.

³² Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1950. év 34. sz. doboz, I-2. tárgykör, 5. folyószám. „Tárgy: Hőr. 52. sz. pcs.” (1950. december 7.)

KIKÉPZÉS, FELKÉSZÍTÉS

A személyi állomány felkészültségének növelésére az első időszakban a vezetés tanfolyami rendszerben keresett megoldásokat. Így szakterületenként, beosztásonként (őrparancsnok, nyomozó, kutyavezető) rövid idejű összevonásokat tartottak. Bár 1945-től először katonaviselt honvédek kerültek a határőrséghez, ezek szakmai, határőrizeti ismeretei nem feleltek meg a feladatoknak. Gondot okozott a határesemények kivizsgálása, a jelentések formai és tartalmi követelményei, a térképolvasás és a bekövetkezett események pontos térképi meghatározása, a szomszédos határőrizeti szervekkel történő érintkezés.

1950. január 14-én, a hat hónapos őrparancsnoki tanfolyamot követően kinevezésekre került sor. Az 59 fő végzett hallgató őrparancsnoki, illetve őrparancsnok-helyettesi beosztásokat kapott. A déli viszonylat fontosságát mutatja, hogy 35 fő került a jugoszláv, kilenc fő az osztrák, nyolc a csehszlovák határra. A kilenc fő három olyan őrsre az osztrák határon, ahol súlyos problémák voltak. A gyorsított felkészítés jele, hogy újabb 48 fő állt a tanfolyam befejezése előtt.

A tiszti állomány felkészültsége sokáig nem felelt meg a követelményeknek, a kihívásoknak. Új politikai elvárások jelentkeztek alapvetően 1949-et követően. A munkás-paraszt származású tisztek aránya 1949-ben nem érte el a 27%-ot. Ők is alacsonyabb beosztásokban, főhadnagyi vagy ennél alacsonyabb rendfokozattal rendelkeztek. A régi tapasztalt tisztek elfogadták az új demokratikus rendszert, de a későbbiekben osztályellenségnek számítottak. A határőrség ÁVH-hoz kerülését követően eltávolítottak több mint 400 régi tisztet és tiszthelyettest, megfosztva a szervezetet egy igen értékes állománytól. A régi tisztek ezután megmaradt szűk rétege az 1954 utáni létszámcsökkentések áldozata lett. Az eltávolítottak pótlását alapvetően a munkás-paraszt származás szerint hajtották végre. Ők szakmailag még hosszú ideig nem tudták helyettesíteni a kiesetteket. Felkészítésük sok energiát vett igénybe a rövidített képzések ellenére is.

1950-ben a gyalogos-, híradó- és hadtáptiszti iskolán 277 fő határőr tanult. 1951-ben 194 fő.³³

Az ÁVH Határőrség parancsnoka 1952. július 3-i bizalmas parancsában elrendelte a nyugati és déli viszonylatú kerületek állományának ellenőrzését, és akinek a legkisebb kapcsolata is volt ezen a területen nyugatra, azokat áthelyezték a többi viszonylatba.

1952 augusztusa után előválogatást követően hívták be a sorállományt a határőrséghez. A BM Határőrség parancsnoka 087. számú (1956. szeptember 28.)

³³ GÁSPÁR: *A határőrség fejlődése i. m.* 157. o.

parancsával a határőrség is áttért a háromévesről a 27 hónapos sorkatonai szolgálatra.

A határőrség sorozott állománya számára szabadság nem járt. Adható volt kiemelkedő tevékenység esetén évente tíz nap jutalomszabadság, egészségügyi vagy rendkívüli szabadság kettő-öt napra, eltávozás 36 órára.

A sorozott állomány kiképzését 1950-tól szovjet minta alapján szervezték. Ez alap újonckiképzésre, tisztesképzésre, az alegységeknél folyó képzésre és a kerületparancsnokságokon végrehajtott összevonásokra tagozódott. A három és fél hónapos újonckiképzést a kerületek kiképző bázisain hajtották végre. Az újoncok első felkészítése alap- és szakkiképzésre tagozódott, egységes tematika alapján. Megfelelő csapatgyakorlatot követően válogatták ki a tisztesképzésre kerülőket Fótra, a három hónapos kiképzésre. Közülük a legjobbak további háromhetes felkészítést követően a sorállomány által betölthető legmagasabb beosztásokba (határügyi vagy kiképző tisztesi, szakasparancsnok-helyettesi) beosztásokba kerültek.

Az őrsökön heti nyolc óra katonai és hat óra politikai kiképzést tartottak.

Egészségügyi kérdésekbe, 44 fő egészségügyi felülvizsgálati okmányaiába (Füv. okmányok) tekinthetünk be egy levéltári dossziéban,³⁴ bizonyos áttekintést nyerve az akkori problémákról. A személyi dokumentumokat 1949. március 11-én állították össze, de tartalmazzak 1948-ból átnyúló okmányokat is. Figyelemre méltó az esetek megoszlása:

- Hivatásos állományból leszerelését kéri egy fő.
- Lövéstől sérült 8 fő. Egynek az okát nem tartalmazza a kimutatás. Három főt a társai lőttek meg véletlenül, saját magát balesetben két fő, két határőrt ismeretlen személyek sebesítettek meg.
- Egy fő robbanóanyagot barkácsolt, baleset érte.
- Szolgálatban szerzett sérülés, törés, súlyos megfázás stb.: 13 fő.
- Gümőkór: 10 fő.
- Szívbetegség: 4 fő.
- Idegi problémák: 2 fő.
- Egyéb betegség: 5 fő.

Az okmányok a Hadigondozó Bizottsághoz kerültek a további ellátás biztosítása céljából. Megalapozottnak tűnik az a vélemény, hogy az állományba vételt nem előzte meg átfogó egészségügyi ellenőrzés, illetve a nehéz szolgálati körülmények (például az elégtelen öltözet, hiányos fűtés) okozták a súlyos megbetegedések egy részét.

³⁴ MNL HOP XIX-B-10 1949. év 32. sz. doboz, XIII/2. tárgykör.

Halálesetek a határőrségnél

A határőrség hivatalos kiadványa, a „Határőr hősök nyomában”³⁵ 1979-ben jelent meg először és bővített kiadásban, másodsor is 1987-ben. Összesen 63 hősi halottá nyilvánított katona szolgálatát ismerteti. 1949. március és 1956. július közötti időszakban 29 fő szerepel a könyvben. Haláluk okai az évszámok feltüntetésével a következők:

- Másik járőr tévedésből éjszaka agyonlőtt egy főt, egyet megsebesített. (1949)
- Járőrszolgálatban jugoszláv oldalról agyonlöttek négy esetben összesen négy főt. Az egyik eseményhez kapcsolódik egy sebesülés is. A Kelebiánál történt esetről meg kell említenünk, hogy a túloldaltól megsebesített járőrt társa ott hagyta a helyszínen és elmenekült. Az elkövetők a magatehetetlen határőrt tarkón lőtték, kirabolták, majd jugoszláv területre menekültek. (1949 – kétszer, 1953 – kétszer)
- Csempészek lőtték agyon egy alkalommal egy kétfős járőr mindkét tagját. (1949)
- Osztrák területen szolgálati feladatot végrehajtó határőr nyomozót ismeretlen körülmények között agyonlőtték. (1949)
- Határ vadász századparancsnokot beosztotta, egy határőr, kihallgatás közben pisztollyal meggyilkolta. (1950)
- Őrsparancsnokot szolgálatban határőr agyonlőtte, majd Ausztriába szökött. (1950)
- Csehszlovák területéről szolgálatban lévő járőr mindkét tagját ismeretlen személyek agyonlőtték. (1950)
- Műszaki munkálatok, aknapótlás, illetve akna felszedése közben életét veszítette hét esetben összesen hét fő. Két alkalomhoz kapcsolódik még két-két súlyos sérülés is. (1950 – kétszer, 1951 – kétszer, 1954 – kétszer, 1956)
- Járőr szolgálatban határsértő kézigránáttal megölt egy határőrt és társát megsebesítette. (1951)
- Járőr szolgálatban egy határőrt embercsempész tűzharcban pisztollyal ölt meg. (1955)
- Szolgálatban vízbe fulladt négy alkalommal összesen hat fő. Közülük öten árvízi mentésen vettek részt. (1951, 1952, 1954, 1956)
- Társa az őrsön vitatkozást követően meggyilkolt egy főt. (1952)
- Lövészetben veszítette életét egy fő. (1952)

³⁵ SZILVÁSI Ferenc: *Határőr hősök nyomában*. Második bővített kiadás. Budapest, BM Határőrség Politikai Csoportfőnökség, 1987.

Az 1949. évi levéltári dokumentumok között két anyag is szerepel, amely jugoszláv szervek által okozott halálesetről szól: a „kiadvány: Hőr. fpszág-i pcs-ba”, azaz határőrség főparancsnoksági parancsba megnevezésű okmány, „Honvédelmi Miniszter” fejrésszel és „Honvédségi Közlöny Szerkesztőségének [...] Budapest” címmel készült, „Tárgy: Horváth Pál hősi halált halt honvéd őrm.-é [őrmesterré] előléptetése és ht. [hivatásos] állományba való felvétele.” Az aláírás géppel „Farkas s.k.”. A szöveg szerint:

„A 11. hv. zlj. pság. [határ vadász zászlóalj-parancsnokság] állományába tartozó Horváth Pál honvéd 1949. május hó 7-én járőr szolgálatának teljesítése közben a jugoszláv határőrizeti szervek fegyveres beavatkozása következtében a határvonal mentén hősi halált halt. Nevezettet hűséges és önfeláldozó magatartása elismeréséül a MK elnöke a Magyar Köztársaság érdemrem arany fokozatával kitüntette. (Rendelet száma: 5.221/M.E.I.A.-1949. sz.) A Honvédelmi Miniszter Bajtárs 17.420/el.n.szü.-1949. sz. rendeletével a hősi halált halt Horváth Pál honvédet 1949. évi május hó 6-ával a III/a állománycsoportban gyalogságnál őrmesterré soron kívül előléptette, egyidejűleg a honvédség hivatásos állományába felvette.”³⁶

Egy másik tájékoztatást szintén a Honvédségi Közlöny számára szántak. Az „Emlékeztető” megnevezésű dokumentum keltezése „1949. V. 16.” és aláírói „pol. ov.”, azaz politikai osztályvezető és „hőr. fpk.”, vagyis határőrség főparancsnoka jelöléssel szerepelnek. A főparancsnok tollával belejavitott az aláírásra eléje tett szövegbe. Áthúzta az eredeti „beavatkozásának” szót és helyette a „támadása” kifejezést írta be, valamint hozzáfűzte a „magyar területen a határvonaltól kb. 120 m-re” meghatározást. Ezzel kialakult a Közlöny által véglegesen leadandó forma:

„Kiadvány: Hőr. fpszág-i pcs-ba: A 9. hv.zlj. pság. [határ vadász zászlóalj-parancsnokság] állományába tartozó Puskás Imre [...] honv. 1949. évi május hó 14-én járőr szolgálatának teljesítése közben a jugoszláv határőrizeti szervek fegyveres támadása (beavatkozása) következtében a magyar területen a határvonaltól kb. 120 m-re (határvonal mentén) hősi halált halt. Nevezettet hűséges és önfeláldozó magatartása elismeréséül a Magyar Köztársaság elnöke a Magyar Köztársaság Érdemremaranyfokozatával kitüntette. (A rendelet száma: 5.490/M.E.I.A.-1949.) A Honvédelmi Miniszter Bajtárs 18.296/el.n.szü.-1949. sz. rendeletével a hősi halált halt Puskás Imre honvédet 1949. évi május hó 14-ével a III/a. állománycsoportban gyalogságnál őrmesterré soron kívül előléptette, egyidejűleg a honvédség hivatásos állományába felvette.”³⁷

Mindkét fent említett határőr szerepel a határőrség hősi halottai névjegyzékében.

³⁶ MNL HOP XIX-B-10 1949 doboz II-7 001 folyószám.

³⁷ MNL HOP XIX-B-10 1949 doboz II-7 002 folyószám. Emlékeztető.

A kiadvány az első haláleseteket 1949-től datálja. Mivel hősi halottaknak nyilvánítottakról van szó, az egyéb körülmények között elhunytakat természetesen nem tartalmazza a könyv. Nagy valószínűséggel ma már teljes pontossággal, a levéltári adatok hiányossága miatt, nem lehet megállapítani, hogy határőr szolgálatuk teljesítése közben különböző okok miatt hányan veszítették el az életüket.

Rendelkezésünkre áll egy lista,³⁸ amely az 1951-ben elhunytakat tartalmazza. Ennek már a címe is igen vitatható: „Névjegyzék az 1951-ben, akik saját hibájukból meghaltak” megnevezéssel 34 halálesetet sorol fel. Nyilvánvalóan erősen relatív, mit tekintünk saját hibából bekövetkezett halálos balesetnek. Ezekben a szituációkban határőr katonákról és nem polgári személyekről van szó. Éves viszonylatban a szám kiemelkedően magasnak mondható, ugyanakkor eszerint aknarobbanástól „csupán” négyen haltak meg (saját hiba okán). A többi aknarobbanás miatt bekövetkezett elhalálozást (amennyiben történt ilyen), ebben az évben ezek szerint nem „saját hibásnak” tekintette a statisztika összeállítója, és ezért nem kerültek a névjegyzékre. Viszont ha ebben az egy évben 34 fő halt meg különböző okok miatt, mennyien hunyhattak el 1945–1956 között?

A halálesetek okai az okmány szerint:

- Öngyilkosság: 10 fő. Rendkívül sok. A részletezésben okok is szerepelnek: nem tudott pénzzel elszámolni, családi problémák miatt, meglötte a társát és megijedt, civil személyt véletlenül agyonlőtt és utána követte el a tettét.
- Aknarobbanás: 4 fő.
- Fegyvertől bekövetkezett halálos sérülés: 7 fő.
- Vonatbaleset: 3 fő.
- Vízbefulladás fürdés közben: 5 fő.
- Gépkocsibaleset: 3 fő.
- Társa leszúrta: 1 fő.
- Veszekedés közben társa agyonlötte: 1 fő.

Bár az esetek nincsenek egyenként részletezve, feldolgozva, valószínűleg nem sokat tévedünk, ha a történetek egy részét a kiképzés gyenge szintjére vezetjük vissza, különösen a fegyverrel bekövetkezett problémáknál.

A négy akna miatt történt halálesetből csupán kettőt nevez meg az irat. Fertőrákos, 1951. december 15. és Nemesnép, 1951. november 18. időpontokkal. Érdekesség, hogy az itt említett, aknarobbanástól elhunytak közül két fő szerepel a hősi halottak jegyzékében is. Ezek szerint a későbbiekben felülbírálták a saját hibából bekövetkezett halál minősítését.

³⁸ MNL HOP XIX-B-10 1951. év 12. sz. doboz, III./5. tárgykör, 115. folyószám. „Tárgy: Névjegyzék az 1951-ben, akik saját hibájukból meghaltak.”

A hozzátartozók, szülők természetesen tragédiaként élték meg gyermekük elvesztését, és néha nem nyugodtak bele a kapott tájékoztatásba. A levéltár egyik dossziéja tartalmazza B. Zsigmond államvédelmi határőr öngyilkosságát, aki szolgálatba induláskor agyonlötte magát géppisztolyával, annak csövét szájába véve. Az ügyészség az eset egyértelműsége miatt (több tanú is volt) nem indított eljárást. A szülők láthatóan nem tudtak belenyugodni a fiú elvesztésébe. B. Imréné írt a *Szabad Nép* újság „Munkáslevelezési Osztályára” segítségért, ők pedig a levelet átküldték az Államvédelmi Hatóság Határőrség Parancsnokságra azzal a kéréssel, hogy 14 napon belül kapjanak választ az eseményről és annak kivizsgálásáról. B. határőr a halasi kerület táltosmajori őrsén teljesített szolgálatot, és 1951. augusztus 4-én indult szolgálatba.

A történeteket a Szegedi Katonai Ügyészség vizsgálta. Megállapításuk szerint az érintettnek beképzelt betegsége volt, barátaival többször is beszélt arról, hogy nem fog sokáig élni. Az öngyilkosság helyszínén rajta kívül hárman is tartózkodtak bent az őrsön a töltőhely közelében, és az őrszem is látta az eseményeket a figyélőből. A végső következtetés így hangzik: „A kivizsgálás megállapítása szerint B... hőr. öngyilkosságát beképzelt betegségéből eredő pillanatnyi elmezavarásban tette és semmi vétkes körülmény elhalálozásával kapcsolatban nem merült fel.”³⁹ Az újságnak küldött válaszlevelet aláírta Piros László államvédelmi vezérőrnagy, a Határőrség és Belső Karhatalom parancsnoka.

³⁹ Magyar Nemzeti Levéltár HOP XIX-B-10 1951 III/4 tárgykör, 71. folyószám. Iratgyűjtő.